DE NIEUWE STEM

CONCEDO NULLI

Maandblad voor Cultuur en Politiek

Sept. 1958 *Jaargang 13 nr 9*

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J B. CHARLES / JAN ROMEIN / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM / *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD / *voor Vlaanderen:* / K. JONCKHEERE / J. KUYPERS.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaarabonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: VAN LOGHUM SLATERUS' UITG. MIJ. N.V.
Velperweg 143 C, Arnhem
Giro 836600

INHOUD

Elisabeth Zernike, De duivenmelkers 481
J. B. Charles, Kerk en voetbal 482
Pszisko Jacobs, Laat de trein stoppen 496
D. M. G. Koch, Dr. Tjipto Mangoenkoesomo 503
John den Admirant, De burgemeester van Angelholm heeft met mevrouw gesproken 510
C. van Emde Boas, Melle III 515
J. H. L. Laps, Wat voel je? 520
A. Romein-Verschoor, Nederlands Proza 522
H. Furstner, Een ereteken voor Bert Brecht 529
Kort Bestek 533
Exlibris 540

Elisabeth Zernike

DE DUIVENMELKER

Zijn weeksche dagen vangen nog den glans
Van duivenvlerken zeilend door het licht,
Het oeverlooze; trillend evenwicht
Mag het verwerven voor de zielsbalans.

Aan deze zij: het helle oogenschouwen
Van opvlucht, zwenken, klimmende spiralen
Bij streeling van den wind en ademhalen
Dat wordt een diep bevrijdend zich ontvouwen.

Aan gene: warreling van kleine zorgen,
Ontluisterend, zoo niet een groot gebaar
Nog in hem schemerde van wiekenpaar
Dat ruischend afvaart in den nieuwen morgen!

En zalig is hij, arme naar den geest,
Op deze aarde met haar bitt're vruchten,
Hij die bij hemelblauw en wolkenluchten
Eén klein geluk uit duizend lusten leest.

In hunne avonden van samenzijn
Is door de jaren een patroon geweven,
Waarvan de kleuren worden aangegeven
Door schemerende vreugd en donzen pijn.

In dit ontwerp is niets een ledig pogen,
Het toont een vaste, heldere structuur;
De rust der vlakken, spanning van de bogen
Herinnert hun een stil indringend uur.

En in die wijde stilte is gedoofd
Tumult en wanhoop om verloren strijd;
Wie nederligt beurt eenmaal weer het hoofd,
Hij ziet de aarde voor zich uitgebreid,
En aan den horizon een vage lijn
Van schemerende vreugd en donzen pijn.

J. B. Charles

KERK EN VOETBAL

Zaterdagavond.

Om half zeven wordt er gevoetbald. Dynamo Berlijn tegen Motor Mitte Magdeburg. Dynamo is op eigen veld nog ongeslagen.

Een uitstekend stadion, midden in een der grondigst vernietigde buurten van Berlijn. Men heeft kortgeleden met bulldozers de puinhopen in een enorme ellipsrand bijeen gestouwd, daarna heeft men die duinhoge tallud geëffend en er aan de binnenzijde zitplaatsen op aangebracht. Het heeft de naam *Friedrich-Ludwich-Jahn-Sportpark* gekregen.

Daar hebben we de goede Turnvater dus, die onder Napoleon met zijn gymnastiektoestellen de zaak der Duitse nationale verheffing diende, de schrijver van *Das deutsche Volkstum,* de vrijwilliger onder Lützow, die in 1815 Parijs mee binnentrok en, met zijn lange baard en plompe laarzen een der vele bezienswaardigheden van het Weener Congres geweest is. Een ijveraar voor de Duitse eenheid daarna, die tengevolge daarvan zes jaar lang als gevangene van vesting naar vesting gesleept is, maar die zijn leven als conservatieve afgevaardigde in de Nationale Vergadering te Frankfort beëindigde.

Merkwaardig, die voorkeur van de communisten voor deze Turnvater. Later bleek mij dat Kantorowicz het woord voorkeur blijkbaar nog te zwak vond. In zijn artikelen in *Die Zeit,* twee weken na zijn vlucht, in augustus 1957, schrijft hij, hoe er in zijn Oberseminar over de Duitse eenwording (Reichsgründung) gesproken was, waarbij hij verklaard had, dat hij, voor een keuze gesteld tussen Jahn en Bismarck, zonder aarzeling voor de laatste zou kiezen. „Das war ein Sakrileg. Der Turnvater Jahn war und ist der Schutzheilige der Männer vom Schlage Ulbrichts." Dat ergert K., want: „Marx hatte von ihm nur mit dem äuszersten Widerwillen als von dem *Turnwüterich* und *Turnrüpel* gesprochen". Betekende dat, zegt hij, dat bij ons de geest van Jahn heerste? Men kan beter zeggen: „der Ungeist der Funktionärsclique". „Jahn war der Inbegriff des kulturellen Erbes für seine gerade an der Herrschaft befindlichen Verehrer". Het had bijna gevolgen gehad. Men wees K. terecht. Hij kan wel beweren, „dass man doch noch die Meinung von Marx teilen dürfe", maar men „müsse doch die Linien kennen; der Genosse Ulbricht habe kürzlich in einer Rede wieder be-

tönt, dass man sich den Patrioten Jahn zum Vorbild nehmen müsse".

Ik wist van dat alles nog niets. De naam Jahn had voor mij een iets meer ridicule dan onaangename klank, maar Kantorowicz zou nog net een paar weken in de DDR zitten, toen ik daar op mijn bank in het Jahnstadion zat.

Het spel is van hoog gehalte. Aan de lichamelijke conditie van de spelers lijkt veel aandacht te zijn besteed; het zijn stuk voor stuk atleten, sommigen zelfs acrobaten. De techniek is knap en de combinaties zijn mooi, maar voor het doel gebeurt er niet veel. De gemoederen van het publiek zijn niet zeer bewogen, hoewel het volle stadion kennelijk meeleeft. Eén keer appeleren twee Magdeburgers fel tegen de scheidsrechter, overigens is het een knappe maar niet al te opwindende wedstrijd.

Later op de avond.

Een eenzame dame in het hotel haalt mij over, met haar naar de overkant te gaan, om ons te verstrooien. Zij studeert medicijnen en werkt op het ogenblik praktisch. Heel hard, zegt ze en daarom wil ze soms een avond uit de misère van Oost, naar de „Lokalen" van West. Ik heb haar nu een paar keer in het restaurant ontmoet. Zij is wat klein, maar het staat haar niet. Zij spreekt Engels met mij, waar ik een hekel aan heb. En bovendien laat zij, ondanks dat Engels, nog haar stem dalen als ze bijvoorbeeld zegt: „ik ben vanmorgen aan de overkant wezen zwemmen". Daarbij kijkt ze schichtig om zich heen. Of er ook iemand meeluistert. Dit is allemaal vrij gek, aangezien ik uit ervaring weet hoe levendig het verkeer tussen Oost en West is. Waarom zou zij niet in West mogen zwemmen? Dat kan overigens even plezierig in Oost. Omdat het allemaal zo gek is, ga ik mee.

Buiten vraag ik haar, waarom ze doet zoals ze doet. Ze verklaart er zeker van te zijn bespionneerd te worden. Ik zeg haar, dat zij er met dit gedrag zeker van kan zijn, de aandacht te trekken van iedere „toezichthouder" die in de buurt mocht zijn.

Wij nemen de S-bahn. Nadat wij bij de Zoölogischer Garten zijn uitgestapt, leidt zij mij naar een tent die reuze grappig moet zijn en die mij zelfs „wetenschappelijk" zal interesseren.

Het is een bar met Napoleon III-spiegels, rococo-tafels en tafels met tegels van spiegelglas, met banken en fauteuils die valletjes tot de vloer hebben, met afschuwelijk kristallen luchters, kortom, het is een tent om een sten-gun in te laten afgaan. De prijslijst is in een rood-

fluwelen band gevat. De obers zijn jongens met slofschoenen en nozem-allures.

Er loopt een vreemd meisje rond met blote bruine schouders, korte donkere krullen en met die lachwekkende mannequingang waarbij met zogenaamd gekanteld bekken beurtelings de heupen naar voren gestoten worden. Zij laat bij dit glijlopen haar handen en armen meeroeien op een manier die sierlijk heten moet. In een van die handen zwaait zij een lange sigarettenpijp rond, alsof zij daarmee geheime kegelsneden maakt in de geparfumeerde lucht. De handen vallen mij op: zij zijn afstotelijk. Het vreemde meisje staat nu dicht bij ons met een ober te flirten. Zij knijpt hem daarbij in zijn bovenarmen. Ik merk nu dat de hele tent met mij mee kijkt. Sommigen lachen erom, anderen kijken vertederd naar dit paar. Ik zie dan, dat het meisje een goed geschoren baard heeft, die blauwig door de poeder heenschijnt en ik hoor haar nu duidelijk spreken met een onbeschaafde jongemannenstem. Ach so, ik ben dus in een flikkertent gebracht.

Mijn begeleidster giert het uit van de pret als ze mij de ontdekking ziet doen. „Wat jammer," zegt ze, „ik had zo graag willen zien dat u hem ten dans gevraagd had!" Nou, dan heeft ze pech gehad. Er zijn hier vrij veel knappe èchte meisjes, ze zijn er met hele jonge jongens of heel oude mannen. Vrouwen boven de ongeveer 24 jaar zijn niet aanwezig. Tóch, bij de lesbische paren die ik nu met elkaar zie dansen. Er is een klein kittig vrouwtje bij met een mannenshirt aan, dat een grote blonde vette poes als haar streng bewaakte eigendom over de vloer voert. Hier en daar zitten nozemieke jongens met gek haar en rode sokken in groepjes bij elkaar. De muziek wordt voortgebracht door een hels verlichte, een waanzinnig grote en lelijke maar effectieve jeukdoos, juke-box, zoals de Amerikanen zeggen. Ik heb er al gauw genoeg van en wij wandelen door het schitterend verlichte mondaine Westen naar de trein die ons bij de vale stiefzuster Oost moet brengen.

Het gesprek onderweg is niet bepaald aangenaam. Bepaald niet.

„Wat een verschil hè?" zegt mevrouw laatdunkend, terwijl ze naar de wolkenkrabbers in aanbouw en al het licht knikt. „Wat vindt u nou wel? Waarom kunnen die in Oost níét zo vooruit?"

Ik antwoord haar, dat het verschil zich makkelijk laat verklaren. De bezetter van Oost heeft zich destijds aan de gemaakte afspraken gehouden van ontmanteling en schadevergoeding, terwijl die van West dit om politieke redenen niet hebben gedaan; integendeel, die hebben geld ingepompt. Ik zeg een ogenblik later, dat Oost er naar mijn

mening uitziet zoals héél Duitsland er behoorde uit te zien; dat het veroorzaken van dit verschil onruststoken is; verschil is gevaarlijk en gevaar scheppen zou de bedoeling wel eens kunnen zijn.

Hier valt zij mij verontwaardigd in de rede. Waarom zou héél Duitsland nog achterop moeten zijn? Na twaalf jaren moeten wij die oorlog maar eens vergeten en de schulden kwijtschelden; de zakelijke zowel als de morele.

Ik zeg haar, dat daar naar mijn mening langzamerhand misschien over te praten zou zijn, als niet het fascisme in Duitsland weer in opmars zou zijn, enzovoort, waarbij ik bijvoorbeeld over de Westduitse rechters spreek, die onder Hitler doodvonnissen wezen tegen tegenstanders van het nationaal-socialisme en die thans, onder Adenauer, wéér rechter zijn. En dan komt er een pijnlijk moment. Ik zeg, over die nog in Rusland gevangen soldaten, waar zij over geklaagd heeft, dat militairen die aanvallend een grens hebben overschreden, nooit terug behoren te komen.

Hoe ik dat bedoel, vraagt ze.

Ik herhaal, dat soldaten die in de aanval een landsgrens schenden behoren te sneuvelen en dat zij onverdiend geluk hebben als ze gezond weer terug komen.

Later, in de hall van het hotel, laat ze mij een handvol foto's zien. De laatste is die van een kecke Luftwaffe-officier, met het ijzeren kruis en nog verscheidene andere merkwaardigheden op zijn uniform. Wijlen haar man. In Lille gefotografeerd, vlak voor hij door de Engelsen werd neergeschoten. Het spijt me voor mevrouw de weduwe, maar dat hebben die Engelsen dan toch maar goed gedaan. Op de andere foto's staan allemaal lieve moeders en vriendelijke vrienden. Daar geeft onze weduwe de beroemde zo en zo een hand. Zij is van meer dan burgerlijken huize vertellen de foto's, en als ze mij haar adres geeft, daar stáát ze op, is ze opeens gravin en dat adres is plotseling in München, want ik moet vooral niet naar hier schrijven.

„Maar ik ben helemaal niet van plan ooit te schrijven!"

„Nu ja."

We hebben het natuurlijk ook over de particuliere wapenkoningen. Ach, ach, wat zie ik dat óók allemaal weer verkeerd. Bedoel ik Alfred Krupp? Maar dat is een héle aardige man! Betreurenswaardige man zelfs, zo zwak van gezondheid, maar nou gelukkig van dat afschuwelijke Amerikaanse mens gescheiden. Alfred kon óók niks aan de oorlog doen, ik moet maar eens met haar bij hem komen logeren op — (ik

ben de naam vergeten) — dan zal ik zèlf zien. Ik zeg dat ik zo'n proleet niet wens te ontmoeten. Ze schudt ontdaan haar hoofd en zegt foei. Dan zijn we weer thuis. De weduwe gravin zegt mij in de lift dat ze een kostelijke avond heeft gehad en dat ze mij wel „flink" vindt, al ben ik helemaal gek op het punt van de politiek. Daarmee stap ik enigszins geërgerd, enigszins beteuterd en enigszins verlicht af op mijn eigen étage, terwijl zij alweer naar boven stijgt, niet naar haar Alfred of naar een riddergoed, maar naar haar hotelkamer ergens in Oost-Duitsland. Wat een gek mens.

Zondagmorgen.

Er is een dienst in de Marienkirche. Die weet ik toevallig te vinden: bij het Rote Rathaus; dus daarheen.

De kerk ziet er materieel zeer goed uit. Hij zal flink gerestaureerd zijn, maar er moet ook behoorlijk wat van overeind zijn blijven staan. De schilderijen die in het rond hangen zullen ze wel hebben opgeborgen. Ik vind schilderijen in een kerk onaangenaam.

De kerk is behoorlijk bezet. Tot mijn grote verbazing veel jonge mensen en daaronder veel mannen. Sommigen in manchester broeken, anderen naar onze maatstaven op zijn zondags gekleed. Ook kinderen. De liturgie wordt door iedereen aandachtig meegezongen en meegesproken. In het eerste gezang luidt het ... „dass wir, eh wir vergehn, recht aufstehn". Dat is: dat wij fatsoenlijk mogen sterven. Even later zingen ze: „Beschirm die Obrigkeiten, richt auf des Richters Thron". Dat werd ook al in de tijd van die keizers gezongen.

Er is mij veel aan gelegen, de tekst van de preek zo letterlijk mogelijk mee naar huis te nemen. Behandeld wordt uit de Handelingen de geschiedenis van Filippus en de Moorse kamerheer van Kandacé. Filippus treedt daar op als "getuige", als propagandist dus.

„Wir wollen in diesen Wochen über den Zeugendienst der Kirche sprechen. In unserer letzten Predigt zeigten wir den Auftrag der Kirche an die Gewaltigen und Hochmütigen, an die Klugen und Fortschrittlichen. Petrus zeugte von dem Herrn vor den Männern, die Jesus getötet hatten. Wir sagten es, dass der Konflikt da kommt, wo die Gemeinde der Welt ihre Ohnmacht und Sünde bezeugt, wo sie vor dem Mächtigen Beweiss der Kraft und der Vollmacht liefert. Sie gerät in Widerstreit mit den Selbstsichern und denen, die auf ihren Ruhm und ihre Ehre bedacht sind, wenn sich ihre Sünde und Schwachheit auf-

zeigt. Was von den einzelnen gilt, gilt auch von der Gesamtheit. Je mehr ein Staat nach Allmacht strebt, je mehr allmächtig, allwissend und allweise sein will, um so weniger kann er es aus der von ihm so verstandenen Staatsraison aus zulassen, dass Abweichungen irgendwelcher Art propagiert werden, die ihn selbst in Frage stellen. Dabei wird dann verkannt, dass es sich für die Gemeinde Jesu Christi um ganz was anderes handelt, als um Machthunger und um Geltungsdrang. Gewisz, es gibt heute auch Erscheinungen, die sich als Christentum und Kirche firmieren, die aber nichts anderes sind als Machtstreben und Propagandasucht, nur mit einem frommen Mantelchen umgeben. Das hat aber nichts zu tun mit der Gemeinde, die Gottes Heiliger sich beruft, erleuchtet und erhillt."

„Der gnädige und barmherzige Gott, der einst das Herz des Samariters gewendet hat, so dass er zu dem ging, der da im Staube der Landstrasse umzukommen drohte, der ruft auch auf der Wüstenstrasse von Jerusalem nach Gaza einen Jünger und schickt ihn zu einem suchenden Mann, der fragt und forscht. Dieser Kämmerer aus dem Mohrenland ist ein Suchender geblieben trots seines gefährlichen Berufes. Die ewige Beschäftigung mit den Finanzen hatte sein Herz nicht erkalten lassen, sondern hatte ihn die ganze Fragwürdigkeit seines menschlichen Tuns offenbart. Nun liest er in der Bibel und forscht ob er da etwas findet, was Balsam für sein unruhiges und friedloses Herz sein könnte.

„Dieser hochgestellte Beamte war ein suchender Mensch, der ein Gefühl dafür hatte, dass man in äuszerem Dingen nur dann Ordnung halten kann, wann man in seinem eigenen Innern alles in Ordnung behält."

„Was lernen wir nun von Filippus? Es ist nicht propagandistischer Wille, der ihn auf den Weg treibt, es ist nicht das Bedürfnis, mit Erfolgsstatistiken zu glänzen, es ist erst recht keine menschliche Betriebsamkeit und kein Sicherhabenfühlen. Er wird von Gott zum anderen geführt und lässt sich führen. Wie der barmherzige Samariter vom Maultier herabstieg, so steigt er von dem Kutschbock des Wagens. Die lange Fahrt, auf der er den Kämmerer begleitet, muss zu Fuss durch Wüstensand zurückgelegt werden. Aber trotzdem verkürzt er seine Predigt nicht. Er hat das, was moderne Seelsorger oft nicht zu haben glauben. Er hat Zeit und nimmt sich Zeit für den einzelnen Menschen. Der klare und eindeutige Befehl des lebendigen Gottes an den Missionar lässt alles andere zurücktreten. Die Sonnenglut, der Staub der Landstrasse wird vergessen. Hitze und körperliche Müdigkeit sind ihm

keine Hinderung gewesen. Da war ein Mensch, dem geholfen werden muss. Alles andere ist nebensächlich. Wie der Meister einst selbst am Jakobsbrunnen, als das samaritische Weib zu ihm kam, alles vergass, Müdigkeit und Hunger, so auch sein Jünger. Der Jünger Jesu, der Christ fangt erst da an, wo der Missionar in ihm anfangt und für den Missionar gibt es keine Rücksicht auf sich selbst, nur einen Auftrag von seinen Herrn. Es geht um das Zeugnis, das er auszurichten hat, alles andere überfässt er dem, dessen Wort er verkündet und dessen Willen er tut."

Na de dienst probeerde ik de Probst te spreken in de consistoriekamer. Er waren twee menschen vóór mij.

De ene bleek een Amerikaanse professor in de rhetorica te zijn die geen woord Duits verstond, maar die om wie weet welke reden overgewipt was om deze dienst te bezoeken. Hij fotografeerde ons. De Probst staat eerst alleen en dan met mij samen onder de marmeren vleugel van een engel die de preekstoel op zijn schouders torst. Terwijl wij poseren ga ik vermoeden dat dit plaatje wel in een kaartregister terecht zal komen, maar het kan mij niet schelen.

De tweede was een oude man, die de Probst kwam toevertrouwen dat de wederkomst van Christus het volgende jaar plaats zou vinden. Hij had uit de preek begrepen dat dominee Grüber er ook al iets meer van wist, reden waarom hij het hem nog even persoonlijk kwam bevestigen.

Toen ik aan de beurt was barstte de Probst tot mijn verrassing in een levendig en uitstekend Nederlands uit. Wel wel, iemand uit Holland, hoe was het met die en met die en met die? Wij gingen samen lunchen in het Newa-restaurant. Een bizarre gedachte: op een zondag na de kerk in Oost-Berlijn met de dominee lunchen in het Newa-restaurant. Een voortreffelijk restaurant overigens, met de klassieke bediening van een dure metropolitische zaak en niet waanzinnig duur. Het heeft vroeger „Nordland" geheten.

Heinrich Grüber, nu 66 jaar oud, had een Nederlandse moeder en heeft in Utrecht theologie gestudeerd. Vandaar zijn voortreffelijk Nederlands. Zijn vaders wens, dat hij officier zou worden, heeft hij genegeerd: hij is de eerste theoloog in de familie geworden.

Na de eerste wereldoorlog wordt hij bevestigd in een arbeidersgemeente in Oost-Dortmund. Hij legt zich vooral toe op het reclassings-

werk en de kinderbescherming. Het Derde Rijk verbiedt hem dit werk. In 1934 wordt hij beroepen in de Oost-Berlijnse gemeente Kaulsdorf.

De officiële organen van de Duitse Evangelische Kerk vinden geen moed of geen lust zich in te spannen voor de door de nazi's vervolgden; van het begin af staat de Bekennende Kirche alleen voor dit werk. Grüber werkt daarin mee voor de verspreiding der christelijke gedachte in nazi-Duitsland; zuivere zendingsarbeid; die moet, vier eeuwen na Luther, opeens grotendeels ondergronds plaats vinden.

Na de novemberpogroms in 1938 wordt de vluchtelingenzorg georganiseerd. Behalve de Quakers in Engeland en Amerika waren het vooral de Nederlanders die zich inspanden voor de opname van vluchtelingen. De Probst noemt M. Slotemaker de Bruïne, die met zijn vrouw door de Nederlandse Hervormde Kerk naar Berlijn gestuurd werd om de mogelijkheden van vlucht voor de Duitsers van joodse afstamming te bestuderen. Hij noemt wijlen prof. V. H. Rutgers van de Vrije Universiteit, met wie hij samengewerkt heeft. Op 19 december 1940 wordt de Pastor deswege gearresteerd en naar Dachau overgebracht.

Sedert de oorlog is hij dus Probst van de Marienkirche in Oost-Berlijn. Hij is de vertegenwoordiger van de Evangelische Kerk bij de DDR. Hij woont in West en heeft zijn dagelijkse werk in Oost. Er is niet makkelijk iemand te vinden die beide, Oost en West, beter kent; ik heb geluk gehad. Probst Grüber gelooft niet, dat het communisme voor Duitsland *het grote gevaar* is. Sommige mensen hebben aanleg voor reumatiek, zegt hij, anderen voor leverziekten, zo is ons volk boven alles ontvankelijk voor de ziekten van nationalisme en militarisme. *Die* dreiging is reëel, zegt hij. Wat zich communistisch noemt is grotendeels reactionair jegens oud- en neo-nazisme. De leiders hebben als socialisten of communisten bij ons in Dachau gezeten of in de andere kampen. Hun ideeën kunnen orthodox communistisch zijn, hun manieren van nu zijn vrijwel alle gecopieerd van de Russen. De Russische communisten, zegt hij, hebben de Russische portrettencultus overgenomen van de kerk, voor de analfabetische massa. De Duitse communisten namen deze vormen domweg van de Russen over. Met de rood-bestrikte „altaartjes" die je in alle gebouwen ziet en de straatleuzen. Het is kinderachtig, zegt hij, maar deze vormen zijn niet essentieel. De angst van het Oosten voor het oude Duitsland is niet kinderachtig en wel essentieel. Ik ben in Rusland geweest, zegt hij, en men vraagt mij daar: waarom maken jullie Westeuropeanen toch al-

tijd oorlog? Wij hebben jullie toch nooit iets gedaan? Wij willen vrede! Vrede!

En inderdaad, zegt de Probst, dat Rusland is van de tiende eeuw af binnengevallen door Zweden, Hongaren, Fransen, Duitsers en wie dan ook, maar hun eigen aggressieve expansiviteit is altijd zeer gering geweest. Even reëel als de angst van Rusland voor „Duitsland" is die van de Oostduitsers voor de Westduitse geremilitariseerde Adenauer-staat. De mannen die Dachau ontkomen zijn weten dat zij weer in een nieuw Dachau terecht komen als West erin slagen zal Oost te bevrijden of annexeren, hoe men het ook zal mogen noemen. En iemand die daar één keer gezeten heeft, houdt maar één zorg over: dat nooit meer.

Deze niet-communistische en orthodox-evangelische dominee vertrouwt mij verder toe, dat er één man is, voor wie hij elke avond bidt. Dat is Mao Tse Tung, de „voorzitter" van 600 miljoen Chinezen.

„Waarom?" vraag ik.

„Dat is niet alleen de belangrijkste man die nu leeft, maar het is de man die de meest hachelijke taak heeft die een man van deze tijd kan zijn opgedragen. Laat ik u eerst iets vertellen. Mao stamt uit een geslacht dat 1000 jaar voor Christus al aristocratisch genoemd kan worden, als onze eigen oudste geslachten nog diep verzonken liggen in de primitieve anonymiteit. Dit moet even gezegd worden om te ontkomen aan ons westerse meerwaardigheidsgevoel tegenover de Chinezen. Toen de voorouders van onze oudste aristocratische geslachten nog opkomende rovers of boerenridders waren, waren de voorvaderen van Mao al eeuwen lang gecultiveerde mandarijnen. Welnu, dat doet er ook niet toe. Deze man met een pet op, deze Mao, waarbij wat zijn afkomst betreft dus iedere koning en ex-koning van Europa een parvenu is, deze confuciaanse „voorzitter", heeft maar één probleem. Dat is de broodvraag voor zijn 600 miljoen Chinezen. Daar moesten de laatste eeuwen elk jaar een paar miljoen van kreperen, als ze niet van klei en gras en rietwortels konden blijven leven. Dat zal nu eindelijk eens een keer afgelopen zijn, hoopt hij. Vandaar het Chinese communisme. Het Chinese communisme is niets meer dan deze pragmatische religie: brood voor 600 miljoen Chinezen. Niet: goud voor honderdduizend, brood voor een tussenklasse en klei voor de anderen, maar brood voor allen. Denk niet, dat China een rood wingewest is; dat het zijn westerse financiële heersers aan de kant gedaan heeft om plaats voor Russische te maken. Het zal met de Sowjet-Unie samenwerken inzoverre het zich daardoor van zijn brood voor morgen verzekeren kan. En Tsjoe En Lai

is de tweede geniaalste geest die ik ken," volgt hier tamelijk onsamenhangend op.

Ik weet helemaal niet zeker of ik het met dominee Grüber eens ben. Brood is leven en bloed is ook leven. „Comment mesurer la souffrance et la joie? Peut-on comparer le poids d'une larme au poids d'une goutte de sang?" vraagt Jean-Pierre in *Les bouches inutiles* van Simone de Beauvoir.

De Probst, die woont in West en werkt in Oost, staat zodoende als het ware met elk van zijn benen in een ander Duitsland. Hij is, ik herhaal het, een orthodoxe dominee en gelooft niet in het communisme. Hij is er van overtuigd, dat het gevaar dat Oost dreigt van West reëler is dan de bedreiging die West van Oost ondervindt. De angst, hier in Oost, voor de opleving van het Duitse nationalisme in West is voelbaar. De tachtig geheime diensten, die van West in Oost opereren, vergroten de spanningen. De mensen hier zeggen tegen de geallieerden: u wilde ons na 1945 *re-education* toedienen; wat u doet is *re-armament* brengen.

Het bezoek van de kerkdiensten is goed. Er zijn vooral veel meer mannen en jonge mensen, dan men vroeger wel in de kerk zag. Op het ogenblik is het vakantie, daarom ziet u de kerk niet helemáál vol."

„Hoe is de verhouding tot de overheid?"

De staat betaalt jaarlijks 11 miljoen Mark voor algemene kosten, salarissen enz. Daar komen o.a. bij subsidies voor de restauratie en nieuwbouw van kerkgebouwen. Voor de reparatie van deze Marienkirche heeft de staat bijvoorbeeld 600.000 Mark bijgedragen. Verder krijgen de theologische studenten hun stipendia, evenals de andere studenten (werkstudenten kent men niet in de DDR). De opleiding van één theoloog komt de staat op ongeveer 20.000 Mark. Hoeveel theologische studenten aan de universiteit van Greifswald, Jena, Leipzig en Rostock studeren weet de Probst niet, aan de Humboldt-Universiteit is de numerus clausus van jaarlijks toe te laten studenten 180.

„Hoe is de verhouding met de Sicherheitsorganen? Heb ik niet gelezen, dat er onlangs enige dominees gearresteerd zijn die kindervakanties naar West hadden georganiseerd?"

„Ja, dat is waar en het is onwaar tegelijkertijd. Zoals de meeste van deze berichten. Ik ben in deze zaak van meetaf gekend en de kwestie is niet, dat de arrestaties plaats vonden omdat er kindervakanties in West georganiseerd waren, maar omdat daarvoor valse papieren zijn gemaakt. De goedbedoelende maar angstige predikanten, die de kin-

deren zonder bezwaar hadden kunnen meenemen, hebben zich sterk willen maken door bij de grens uitnodigingen te kunnen tonen. Toevallig bleek dat die gefingeerd waren. Toen werd men boos en argwanend."

Op 8 juni 1958 zegt om één uur n.m. de nieuwsdienst: „De Oostduitse communistische autoriteiten wensen geen besprekingen meer te voeren met vertegenwoordigers van de Duitse Evangelische Kerk, die in Westduitsland wonen. Zij zullen volgens een mededeling in het Oostduitse communistische partijblad Neues Deutschland alleen nog maar in onderhandeling treden met kerkelijke vertegenwoordigers, die hun woonplaats in Oost-Duitsland hebben. Het blad geeft hiermee een antwoord op de uitnodiging van de Lutherse bisschop van Hannover, doctor Lilje, aan de Oostduitse autoriteiten tot een openhartig gesprek over de positie van de kerk in Oost-Duitsland.

Waarnemers in Berlijn zien hierin een poging, om de Duitse Evangelische Kerk, de enige overgebleven organisatie, die heel Duitsland nog bestrijkt, definitief te splitsen. Zowel het hoofd van de Duitse Evangelische Kerk, bisschop Dibelius, als haar vertegenwoordiger bij de Oostduitse regering, proost Grüber, hebben hun zetel in West-Berlijn."

In Straatsburg hoeft men nu eens niet te twijfelen of men de Nederlandse dan wel inlandse naam moet kiezen. Er zijn namelijk twee inlandse namen: Strasbourg en Straszburg, maar de Nederlandse klinkt het best. Straatsburg is een burgerlijke stad. Vergeleken met de wereldsteden is het een soort Assen van Europa. En tegelijk is het een boeiend geval: entre Gaule et Germanie. Men is niet in Duitsland, maar de mensen spreken op straat een soort Duitse taal. Spreekt men ze in het Duits aan, dan antwoorden ze in het Frans, Wendt men zich tot hen in het Frans, dan krijgt men antwoord in het Duits.

Ik zal wel oppassen de autochtone taal een dialect te noemen, want het kan best een oudere taal zijn dan het Hoogduits. Vooral de oudere mensen echter lijken met het Duits beter vertrouwd dan met Frans. Mijn indruk is niettemin dat zij zich Fransen voelen. Een beter soort Fransen zelfs.

Merkwaardig voor een Franse stad is, dat men er elke zondag bijna

in de helft van de vele kerkgebouwen in het Duits preekt. Ik heb al gezien dat er een Calvinistische kerk óók is, maar de grote meerderheid der vele protestanten is van de Augsburgse confessie zoals zij hier zeggen, wij noemen het Luthers. De diensten wisselen elkaar in het Frans en het Duits af. Men vertelt mij dat de laatste Duitse psalm in sommige kerken nog niet verklonken is, of de Franse Lutheranen stromen al binnen voor hun dienst. Ik zoek deze zondagochtend een kerkje uit met een sympathiek uiterlijk, namelijk met een behoorlijke haan op de torenspits. Dat staat aanmerkelijk beter dan een kruis. Een kruis is toch maar een mager mathematisch symbool, er is bepaald niets aan. Ze hebben al geprobeerd er wat varianten van te maken, het Johanniterkruis, het kardinaalskruis, het Sint-Andrieskruis en noem maar op, maar een kruis blijft een kruis. Het hakenkruis was óók een echt kruis, nietwaar kardinaal Innitzer? Overigens, dat Christus gestorven is, was lang niet zo bijzonder als Zijn opstanding. Geef mij dus maar een haan.

Nu, ik kom de kerk kennelijk wat te laat binnen en de koster achter in de kerk staat luid in het Duits te zingen. Ik ga vlak naast hem staan luisteren: het lijkt mij een goed Duits. Hij kijkt bevreemd terzijde, hij duwt mij een gezangenboek in de hand en wijst mij een plaats. Ik heb waarschijnlijk te dicht bij hem gestaan. Dat kan ik zelf ook nooit uitstaan van anderen. Goed, ik zit dus, maar ik ben griepig en daardoor ook wat doof, zodat ik de Pfarrer moeilijk versta. Mijn aandacht dwaalt langs de wanden. Ook hier schilderijen. Dat viel mij in Berlijn al zo op. Oudbruin, in de verte moeilijk te onderscheiden wat het voorstelt. Dan is er een groot stenen bord met veel namen daarin gebijteld. Het zijn de namen van de mensen die aanzienlijke geschenken aan deze kerk hier hebben gegeven. Bah. Wat een lol. De koster is blijkbaar gaan zitten, ik zie hem niet meer en ik wil op mijn tenen de kerk uitsluipen, want die rotnamen op dat marmeren rotbord en mijn griep maken dat ik er alweer genoeg van heb, maar hij komt achter me aan. Hij haalt me nog bijna in, maar ik kan heel snel sluipen en ik ben hem vóór.

Ziezo, ik sta in het zonlicht. Een café-terrasje dichtbij is kennelijk reeds voor het publiek toegankelijk, al ben ik de eerste klant. Ik drink koffie, ik voel me griepig, ik haal een rapport uit mijn zak en probeer dat te lezen, maar ik knipoog tegen de zon en mijn benul is niets waard. Als men mij IQ op dit ogenblik zou kunnen meten zou ik onmiddellijk ontslagen worden. Voordat ik in slaap sukkel bedenk ik toch nog, dat het wel weer in orde zal zijn tegen de tijd dat ik mij voor het

Ambtenarengerecht moet verdedigen. Ik slaap in met de wensdroom van een briljante verdediging.

Daar gaan een heleboel klokken. Ik zit midden tussen groepjes burgers van Straatsburg in zondagse kleren. Ik pak mijn uit elkaar gewaaide rapport snel bij elkaar en reken af. Daarna weer naar de kerk, ik moet voortmaken. Tot mijn schrik staat binnen dezelfde koster al weer te zingen! Hij keurt mij geen blik waardig. Ik blijf achterin staan. Het is warempel dezelfde dominee ook. Zijn Frans lijkt mij echt. Zijn Duits was wat gek, herinner ik me, maar het blijft dezelfde kerk, cadeau gegeven door rijke mannen wier namen vleierig in een marmeren lijst gebijteld zijn en mijn griep is onveranderd. Voor de tweede maal deze morgen verlaat ik onder de dienst de kerk. Nu doe ik het langzaam en waardig. De koster kan barsten. Hoewel hij de enige tweetalige koster blijft die ik ken. Knap werk. Maar ik kan ongetwijfeld beter wat anders gaan doen. Ik haal mij een plaats voor de voetbalwedstrijd Straatsburg—Le Hâvre. Een paar uur in de zon zitten vanmiddag en eerst wat slapen met een aspirientje.

Het is merkwaardig voetbal. Niet buitengewoon goed, tweede divisie, maar toch ook niet bepaald slecht en in elk geval de moeite van het aanzien waard. Dat ben ik nu helemaal met Camus eens: op weinig plaatsen voel ik mij zo plezierig, zo ontslagen van de zorg om te moeten denken, als in een schouwburg en op een voetbaltribune.

De fysieke conditie van de spelers lijkt beter dan in Nederland het geval is, de lichaamscontrôle lijkt bij veel van deze jongens op acrobatiek. Een groot verschil met de wedstrijd die ik een paar weken geleden in Duitsland zag is dit: de combinaties zijn lang niet zo verzorgd, het plaatsen is slecht, maar er wordt fiks geschoten, van grote afstanden, uit allerlei onmogelijke posities, verraderlijke schuivers en boogballen. Dat was er in Duitsland niet bij. Daar leek het ballet, tot de heren voor het doel kwamen, waarna zij beleefd de bal aan de keeper afstonden en zich terugtrokken. Dit is daarentegen een veldslag. De scheidsrechter fluit te veel, maar de wedstrijd wordt er alleen maar harder van. Het publiek doet wat gepassioneerder mee dan het Duitse het deed. Men fluit en fluit al weer. Dat is gek, als er hardop geroepen wordt is het in het Frans: „Salaud! Sortez-le!" Ze roepen „tiens!" en het klinkt zó: „tjeng!" Voor het commentaar echter dat rondom mij de partij begeleidt bezigt men Elzassisch. Ik merk nu dat het een beet-

je Deens klinkt, het heeft eenzelfde soort zangerigheid en dezelfde zachte rollerij. Nu roepen ze weer: in het Frans.

Als de keepers niet zo voortreffelijk waren zou Straatsburg met veel meer winnen dan met 2—1, wat het nu wordt. Ze koppen veel, deze voetballers. Ze schieten veel op het doel, zoals ik al zei, maar geven zelden goed voor het doel aan. Nu zie ik waar Le Hâvre op speelt: op een paar snelle sprinters in de voorhoede. De backs en de middenlinie geven niet aan, maar plaatsen een bal over de spelers heen naar voren en de hardlopers vertrekken. Verscheidene keren lijkt het een sprint te worden tussen een voorspeler en de keeper, maar meestal is een back van Straatsburg snel genoeg terug.

Is dit nu een gelegenheid om de Fransen te bestuderen? Dat is nou het gekke. De beste speler is naar mijn smaak Hédiart, hoewel ik zijn manier van buitenspelen (hij staat rechtsbuiten) meestal niet begrijp. Hédiart is, tot mijn plezier, nog een Fransman ook. Voor de rest heten deze voetballers Soukane, Ganczarczijk, Lopez, Navarro, Koos, Kominek, Stojaspal (erg goed die Stojaspal), Brezniak, voorzover ze niet Nungesser, Haus, Hetrich en Meyer heten — was dat in Duitsland niet precies zo? Exporteert Midden-Europa voetballers naar alle landen? Ik vind het opeens toch wel erg gezellig dat ze bij ons in overgrote meerderheid nog Lenstra, Dillen of Wiersma heten. Er zal iets van mijn plezier in de voetballerij af zijn, als het bij ons ook allemaal Graniewski, Pola en Bandinelli wordt. Maar voorlopig vind ik het opmerkelijk dat men in Straatsburg op zijn Frans voetbalt. En dat de Middeneuropese voetbalimport in Duitsland op zijn Duits en in Frankrijk op zijn Frans speelt, Het is biologisch hetzelfde materiaal, als ik dat mag zeggen. Maar die biologie doet er niet zoveel toe. Dat had ik altijd al gedacht.

Pszisko Jacobs

LAAT DE TREIN STOPPEN

I

Ik herinner mij nog, dat ik het restaurant verliet. Wat vlak ervoor gebeurde, dus wat ik had gebruikt en wie mij had bediend, weet ik niet. Het was nogal donker in het restaurant, maar het kan ook zijn, dat het er donker leek, doordat er buiten opeens het zonlicht was, fel en bijna vertikaal vallend. In elk geval was de overgang van donker naar licht zeer groot. En ik dacht: ik ontwaak uit een droom.

Het was zeer warm, zelfs onder de bomenrij, waar ik liep en ik nam mijn hoed af en streek over mijn haren. Ik schrok even: was mijn haar zo dun geworden? Mij wilde op dat moment niet te binnen schieten, hoe oud ik was en toen ik mij inspande, was het, of er een trein voorbijraasde, in het donker, met lichtende vensters. Ik vergat, dat ik moeite deed om vast te stellen, hoe oud ik was en toen reed de trein steeds langzamer en liep ik weer onder de bomen: schaduw, zon, schaduw, zon.

Ik bewoog mijn tong in mijn mond en stelde vast, dat ik daarstraks koffie had gedronken en aan de stroefheid van mijn tanden wist ik, dat ik die morgen reeds vele koppen koffie had gedronken. Maar waar? In dat restaurant? En toen schrok ik hevig: ik wist niet in welke plaats ik mij bevond, noch wat ik er deed. Het was nog pijnlijker dan in de ogenblikken, dat men voor iemand staat en niet weet, hoe deze iemand heet en dit toch beslist moet weten. Ik liep verder in de warmte, onder de bomen. Ik zag een hond, enige vechtende mussen, een jong meisje, dat op een fiets voorbij kwam. Het was een lief meisje, met smalle, rechte rug, breed in de schouders en heupen en met stevige benen. Ik bleef staan en keek haar na. Toen kreeg ik een kleur, want ik wist, dat ik vierenveertig was, niet zo heel oud, maar te oud om als een leerling van een middelbare school een meisje na te kijken. Vreemd, dat ik het gevoel had, dat ik nog op school was, vlak voor het eindexamen en tegelijk, dat dit reeds vijfentwintig jaar geleden gebeurde.

Ik stak een sigaret aan. De rook dreef omhoog, langzaam, als een groter en waziger wordende kinderballon. En toen schoot mij de naam van de plaats te binnen, echter nog niet, wat ik er kwam doen of wat ik er had gedaan. Dat zou straks wel komen. Ik kwam bij een groot plein.

De zon had het gras in het plantsoen verkleurd en een man van de gemeente was bezig een slang uit te rollen om te gaan sproeien. Een hond stond met scheefhangende kop te kijken. Toen het water sissend te voorschijn spoot, sprong het dier er met een nijdige grauw op af. Daarna sprong het terug, zijn kop schuddend en snuivend van het water.

Lange tijd bleef ik staan kijken naar het spuitende water. Ik zag vele regenbogen in de vliegende droppels. Nog steeds had ik geen besef van wat ik hier in deze plaats was komen doen. Straks zou ik terugkeren naar mijn woonplaats zonder het misschien zeer belangrijke te hebben verricht. Was ik gekomen om iets te verkopen? Was het voor een bespreking in verband met de bank? Ik peinsde, maar zonder overtuiging, alsof het peinzen mij toch niet kon helpen.

Toen de man van de gemeente de slang voor de vierde maal verlegde, draaide ik mij om, stak de rijweg over, sloeg een hoek om en liep toen in de schaduw. Ik sloeg weer een hoek om. De straat was verlaten. In de felle zon stond een blauwgrijze bestelauto. Een vrouw bevond zich aan de achterzijde ervan, bukte zich door de geopende deur en trok een kartonnen doos te voorschijn. Bijna was ik voorbijgelopen, toen zij opkeek. Ik keek haar half aan, half langs haar heen. Iets in haar gezicht, in haar ogen deed mij langzamer gaan. Toen zei de vrouw halfluid: „Zo, ben je eindelijk teruggekomen." Ik stond een ogenblik stil. Een man kwam uit een winkel en liep op de wagen toe. Ik had nog niets gezegd. Toen ik verder wilde gaan, zei de vrouw tegen de man: „Kijk, dat is mijn man. Hij wil mij niet herkennen. Ik heb hem in jaren niet gezien." De man keek mij even aan, glimlachte scheef, wilde wat zeggen, maar draaide zich om en liep terug naar zijn winkel. Ik vond de aangelegenheid amusant. Ik houd van zulke onverwachte wendingen in het leven. Bovendien was er een merkwaardige nieuwsgierigheid. Met wie verwarde deze vrouw mij? Wie was de man, op wie ik zo sterk leek? De vrouw was bovendien niet onaantrekkelijk, vijf-, zesendertig, eigenlijk knap, maar dan knap op rijpe en niet op kinderlijke wijze.

Vijf minuten later zat ik naast haar in de auto en nog vijf minuten later bevonden wij ons in een huis aan een gracht. De vrouw meende nog steeds, dat ik haar man was.

II

Het gaf niet, dat ik betoogde niet de man te zijn, waarvoor zij mij hield. Zij vertelde, dat wij vlak na de oorlog waren getrouwd. „Weet je nog, dat Evert op onze trouwdag met sigaretten en drank kwam aanzetten en dat je dronken werd en later zelfs misselijk?" Ik zei niet veel, liet haar praten, een stroom van woorden, een kleurig verhaal, terwijl haar mond soms lachte — haar gebit was uitstekend — en mijn aandacht was van een wonderlijk ontspannen karakter. Ik voelde mij heerlijk op mijn gemak met deze vrouw, die ik toch nooit ontmoet had. Totdat zij mij vroeg, of ik nog wel eens last van mijn knie had. Het was als legde men een groot gewicht op mijn schouders. Maar ik liet niets merken. „Welke knie?" vroeg ik. Dat wist zij niet goed meer. Zij moest eerst naast mij komen staan. „De linker." Dat was juist. Ik voelde mijn bovenlip vochtig worden en het leek, of in de verte een trein raasde. Het kon toeval zijn. Het *was* toeval. Ik kende deze vrouw niet. Zij was geen neurasthenisch type, vond ik. Zij was gewoon in de war. Ik moest wel sterk op die andere man lijken. Toen zij naast mij stond, rook ik de lucht van fijne zeep en van leer en plastic. Zij had een klein bedrijf, waar tassen en dergelijke dingen werden gemaakt.

Opvallend was, dat zij mij geen verwijten maakte. Ik weet, dat vrouwen — misschien ook mannen — in dit soort situaties meestal het ene verwijt op het andere stapelen. Had zij dit gedaan, dan zou ik snel vertrokken zijn. Dan zou ik het niet langer amusant gevonden hebben. En haar aantrekkelijke gestalte en haar uitstekende gebit zouden mij niet langer bekoord hebben.

Ik vroeg haar, hoe ik dan wel heette. Zij noemde een achternaam, die ik nog nooit had gehoord: Rodal. De voornaam was de mijne: Peter. Maar deze naam komt veel voor. „Kun je je werkelijk niets meer herinneren?" vroeg zij mij toen. Ik schudde mijn hoofd. „Je hebt dus je geheugen verloren." Ik schudde nogmaals mijn hoofd. Zij vroeg, of ik koffie wilde. Hoewel ik reeds vele koppen koffie gedronken moest hebben die dag, zei ik ja. Zij ging naar de keuken. Ik keek wat rond in de kamer. Te dure meubels, vond ik: zware stoelen, een grote radiokast, een televisie. In de keuken begon Paula — zo heette zij — zacht te zingen. De situatie was een vreemde, maar doordat er geen spoor van tragiek was noch van hardheid, bitterheid, verwijt, was ik in een stemming, die varieerde tussen avontuurlijk en amusant, met een kleine gespannenheid omtrent de afloop. En eigenlijk had ik een beetje

vrees voor de beëindiging van dit droomachtig samenzijn. Alsof er dan hevige emoties en tranen zouden komen. Het zag er echter niet naar uit. Zij bracht de koffie binnen. Ongevraagd had zij mij koffie zonder suiker en met weinig melk gebracht. „Ik weet het nog precies," glimlachte zij.

Het was een kop koffie naar mijn hart.

Paula wist niets van mijn schooltijd af en ook niet van mijn dubieuze houding tijdens de oorlog: ondergrondse en zwarte handel dooreengemengd. Van mijn ouders wist zij ook niets, noch van mijn verdere familie. „Dat is toch gek," merkte ik op. „Als ik je man ben, moet je toch wat van mijn familie weten." Waarop zij antwoordde — met haar sympathieke glimlach —: „Dat zei ik toen ook, voordat wij trouwden en na onze trouwdag. Maar je lachte er om en zei altijd, dat je familie je gestolen kon worden." Opmerkelijk, dacht ik, dat denk *ik* ook. Die Peter Rodal en ik hebben enige punten van overeenkomst.

„Zullen wij wat gaan slapen?" vroeg zij opeens. Ik kreeg een kleur. En toen zij mij aankeek en zag, dat ik kleurde, werd ook haar gezicht lichtelijk rood. „Ik bedoel een dutje doen. Het is warm en ik hoef vandaag niet meer te werken. Jij gaat hier op de divan liggen en ik op bed." Ik was inderdaad moe en slaperig, ondanks de goede koffie. Een kwartier later sliep ik, mijn jas en das over een stoel, mijn boord los.

III

Mijn droom was benauwend. Er was weer het geraas van een trein, steeds luider, recht op mij af. Ik probeerde mij te bewegen. Mijn geschreeuw was een verstikte kreun, die mij wakker maakte. Mijn gezicht was nat van het zweet. Ik sliep weer in, met de gedachte: het is goed hier. Toen ik weer wakker werd, stond Paula met haar rug naar mij toe. Zij had goedgevormde benen, met sterke enkels. Ik dacht eraan, dat ik Wiertsema nog moest bellen. Als ik het handig aanlegde, zou ik ongemerkt aan de weet komen, wat ik in deze stad had moeten doen — of reeds had gedaan? —. Ik was nog verder aan het overleggen, wat mij te doen stond, toen zij zich omdraaide. Zij glimlachte en knikte. „Het is of je nooit weg was." Ik voelde mij verlegen worden, alsof ik iets kreeg, dat mij niet toekwam. Straks zou ik immers moeten vertrekken, om nooit weer te komen. Peter Rodal had waarschijnlijk zijn rechten hier verspeeld, doch ik had mij deze rechten nooit verworven. Ik was een vreemde.

„Geloof je werkelijk nog steeds, dat ik je man ben?"

„Maar je bent het. Vertel mij, wat je tegenwoordig doet."

Ik vertelde dit, zonder namen van mensen en plaatsen te noemen. Midden in mijn verhaal onderbrak ik mijzelf. Ik wilde telefoneren. Ik ging voor het toestel staan. Zij mocht niet weten, welke plaats, welk nummer. Ik belde vier keer. Ik kreeg geen verbinding. Wiertsema was dus niet langer op de zaak. Kon ook moeilijk. Zijn eigen nummer hoefde ik niet op te bellen. Hij was ongetwijfeld niet thuis. Toen keek ik in mijn portefeuille. Veel geld had ik niet bij mij. Ik kon geen treinkaartje vinden. Was ik misschien met de auto gekomen? Dat was nog iets, dat ik ongemerkt van Wiertsema aan de weet moest komen. Hoe kon ik zo vergeetachtig zijn. Van voor het moment, waarop ik het restaurant verliet, vanmorgen, kon ik mij niets herinneren. Het was ook bijzonder warm geweest.

Paula plaatste een kop thee naast mij, zwart en met veel suiker. Zo vind ik thee het lekkerst. Ik ging zitten, greep naar mijn das. „Hoeft niet, Peter, je bent hier immers thuis." Ik zweeg, de das als een hand, die ik niet kon loslaten, tussen mijn vingers. Hoe moet dit nu, dacht ik. Ik deed mijn jasje aan, ondanks haar aandringen dit niet te doen. De das hing ik over de stoel. Ik roerde nog eens in mijn thee en dronk daarna langzaam. Hoe kom ik weg, dacht ik.

„Ik moet sigaretten halen."

„Die haal ik wel even, Peter."

Maar ik ging zelf. In de winkel was het benauwend. De das kan zij houden, dacht ik, terwijl ik een sigaret aanstak. Maar toen ik naar buiten kwam en in de richting van haar woning keek, over het water heen, zag ik, hoe zij naar mij keek en toen wuifde en lachte, argeloos en alsof zij wist, dat ik toch niet zo maar weggegaan zou zijn. Ik kwam binnen en zei, dat ik stilletjes had willen vertrekken. „Dat weet ik," zei Paula, „en daarom keek ik je na."

IV

Als een vrouw zo onopzettelijk en openhartig een beroep op je doet, dan is het moeilijk, zo niet onmogelijk, te doen alsof het je alles niet aangaat. Ik bleef dus die avond. Ik bleef ook die nacht. Nadat ik Wiertsema eindelijk aan de telefoon had gekregen en weliswaar niet aan de weet kwam, wat ik te doen had in die plaats, maar dan toch wel, dat mijn auto gereed was en voor mijn huis neergezet zou worden, was

er geen enkele geldige reden om dadelijk te vertrekken. Maar het was waarschijnlijk zo, dat er geen geldige reden te vinden was onder de gegeven omstandigheden. Ik bleef dus die nacht, op de divan.

De volgende dag kwam Paula's zuster. Paula had de zuster niet van te voren gezegd, dat ik er was. Het bleek een grote teleurstelling voor haar, dat zij, Emmie, mij niet herkende. „Ik was zo jong indertijd," verontschuldigde deze zich. Ik zei daarop niets, ook niet, dat ik Peter Rodal niet was. „Waren Huib en Fien nog maar hier," zei Paula, „of anders Wim en Gerda. Zij zouden je zeker herkennen." Ik wist reeds, dat deze mensen in Australië zaten. Emmie vertrok tegen de middag. Wij hadden haar, onafgesproken, in de waan gelaten, dat er geen probleem bestond omtrent mijn Peter zijn, Peter Rodal wel te verstaan. Het was een zondag en na het eten maakten wij een korte wandeling. Na de wandeling luisterden wij naar muziek. Zij had een prachtige collectie langspeelplaten. Ik bleef tot na het avondeten. Ik zou mijn auto gaan halen en de volgende dag terugkomen. Met de auto zouden wij dan een week of langer met vakantie gaan, de Ardennen of Luxemburg of zelfs Parijs bezoeken. Het plan was van mij.

De volgende morgen had ik koorts en heftige keelpijn. En niets maakt mij neerslachtiger dan keelpijn. Mijn telefoon was defect en een buurvrouw waarschuwde Wiertsema, dat ik niet kon komen. En zij belde de dokter. Ik lag een week op bed. Waarom ik Paula niet schreef, begrijp ik nu nog niet. De enige verklaring is mijn neerslachtigheid wegens mijn keelpijn. En dat is geen voldoende reden. Misschien ook dacht ik, dat het maar twee dagen zou duren. Hoe dan ook, ik verzuimde haar bericht te sturen.

Nadat ik beter was, verzocht ik Wiertsema naar mijn flat te komen. Hij kwam na een paar uur. Ik vertelde hem, dat ik mij terugtrok uit de zaak. Wiertsema begreep er niets van — ik trouwens ook niet — en hij deed bijna niets anders dan vloeken en herhalen, dat hij er geen bliksem van snapte. Nadat hij weg was, schreef ik een brief aan mijn huisheer, waarin ik de huur van de flat opzei. Daarna pakte ik mijn koffers, sjouwde deze omlaag naar mijn oude chevvie en reed in één stuk naar de plaats, waar Paula woonde. En waar ik zelf had gewoond, wist ik mij opeens te herinneren. — Maar niet als Peter Rodal —.

V

Ik kon eerst de gracht niet vinden. Toen ik deze eindelijk had bereikt en aan de overkant de sigarenwinkel zag, klopte mijn hart onrustig en fel en ik dacht: Jezus, Petertje, ik geloof, dat je verliefd bent. Ik stopte voor het huis, trachtte kalmer te worden. Ik stak een sigaret aan, die ik na een paar halen uitdrukte in de asbak. Ik verliet de wagen, smeet de deur hard dicht, tastte naar mijn sigaretten, maar belde toen resoluut aan. Ik voelde mij natuurlijk schuldig en niet zo weinig. Er werd niet opengedaan. Mocht ik ook niet verwachten. Zij kon nog niet thuis zijn. Ik liep een eindje om, kocht bloemen. Toen ik terugkeerde, stond de deur open. Ik belde niettemin en wachtte. Een vrouw van ongeveer zestig kwam met stijve stap de trap af. „U komt zeker voor mevrouw Rodal?" Een beetje buiten adem — want ik wist op dat moment, dat het alles geen droom was geweest — antwoordde ik bevestigend. „Het is erg jammer," zei de vrouw toen, „mevrouw is niet thuis, heeft geen adres achtergelaten. Het huis is voor onbepaalde tijd verhuurd. Ik ben de werkster, ziet u."

Ik stond als versteend. De trein uit mijn droom — en eigenlijk de trein die er altijd was — kwam aangeraasd, in het donker, met dreigend lichtende ramen, daverde langs mij heen, mij onverschillig terzijde latende. Mijn hart zonk in mijn borst, dieper en dieper. En in de verte klonk de stem van de vrouw: „Zij is op zoek naar haar man" en toen — duidelijker, op gichelende toon —: „Dat was zij al zo lang van plan, maar nou is het er toch van gekomen."

VI

Ondanks mijn zoeken, van plaats tot plaats, heb ik haar niet gevonden. Nu eens hoor ik, dat zij zojuist was, waar ik aankwam, dan weer, dat zij op weg is, waarheen ik zal gaan. En de trein raast steeds vaker. Er is geen dag of nacht, dat ik de trein niet hoor. En zie. De angst stijgt. Is het de angst, dat ik haar niet weer zal zien? Ben ik nu die Peter Rodal? Bestaat er eigenlijk wel een Paula? Jezus, Jezus, laat de trein stoppen. Ik wil hem niet langer horen. Laat mij thuiskomen, eindelijk. Wijs mij de weg onder de bomen in de hete zon en de plaats, waar ik haar voor het eerst — voor het eerst? — zag. En laat mij haar weerzien.

Laat mij eindelijk thuiskomen.

D. M. G. Koch

DR. TJIPTO MANGOENKOESOEMO

Het was het noodlot van Nederlands bewind over Indonesië, dat het zich in toenemende mate de nobelste geesten onder de inheemse bevolking tot vijand maakte, doordat het in uiterst geborneerde zelfverzekerdheid tot het laatste toe de eigen, geusurpeerde rechten op exploitatie en overheersing primair bleef stellen. Het was blind voor het onrecht dat het deed, voor het onheil dat het aanrichtte, en voor het getal en het leed der slachtoffers die het maakte, collectief en individueel.

Een der sterkst sprekende voorbeelden van hetgeen politieke tegenstanders door het Nederlandse koloniaal regiem werd aangedaan was de levensgang van dr. Tjipto Mangoenkoesoemo, die bijna twintig van de beste jaren van zijn zevenenvijftigjarig leven in verbanning gehouden werd en er tenslotte aan bezweek.

Tjipto was in 1885 geboren en studeerde voor Indisch arts. Hij was een man van grote intelligentie, met een levendige geest en een sterke zin voor recht en rechtvaardigheid. De ellende waarin hij zijn volk verzonken zag greep hem bij de keel; in Boedi Oetomo behoorde hij tot de linkervleugel die maatregelen tot economische verheffing belangrijker achtte dan herleving van de aloude Javaanse kultuur. Toen in april-mei 1911 tot algemene verbijstering in het Malangse pestgevallen ontdekt waren en rondom de besmette streek een cordon getrokken werd, was Tjipto de eerste geneesheer die zich aanmeldde voor dienst in dat gebied. Hij was er dag en nacht werkzaam. Ter gelegenheid van de lintjesregen beloonde de regering hem met een koninklijke onderscheiding: ridder in de orde van Oranje-Nassau. Ruim een jaar later zond hij, in verbittering over de verwaarlozing door de regering van de belangen der bevolking, deze onderscheiding terug.

De ervaringen hadden hem kritisch gestemd ten aanzien van het Nederlands bewind over zijn land, dat hij als een rem op de ontwikkeling van de inheemse maatschappij was gaan beschouwen. Toen Douwes Dekker ter voorbereiding van de oprichting van de Indische Partij een dagblad, *De Expres,* uitgaf, gelukte het deze, twee Indonesiërs, dr. Tjipto Mangoenkoesoemo en de jonge onderwijzer Soeardi Soerjaningrat— de latere Ki Hardjar Dewantoro — die aan het Solose vorstenhuis geparenteerd was, als mederedacteuren te winnen.

Tjipto leverde zijn aandeel in de actie; hij nam geen blad voor de mond, veroordeelde het koloniaal bewind en de verschijnselen ervan in woorden die niet mis te verstaan waren, doch maakte er geen geheim van dat de vaak lawaaiig-demagogische propaganda van Douwes Dekker zijn sympathie niet had; in de krant schreef hij, dat hij diens optreden niet altijd juist achtte. Hij was, bij alle strijdlust en spontaneïteit, een evenwichtige figuur, kon heftig uitvallen, maar was te ridderlijk om tegenstanders aan te grijpen met argumenten waarmee hij onrecht zou doen. „In de strijd om Recht is alleen het Recht mij heilig", schreef hij in een polemiek met de hoofdredacteur der te Bandoeng verschijnende *Preangerbode.*

De golven van die strijd gingen hoog. In de eerste helft van 1913 vormde zich onder de Nederlanders een comité dat zich voornam, de bevrijding van Nederland van de Franse overheersing, honderd jaar tevoren, feestelijk te herdenken. Dit vreugdebetoon werd door de nationalisten — en door vele Nederlanders in Indië —, waar de verhoudingen geheel op overheersing van de inheemsen door Nederland berustten, als tergend onkies gevoeld. Soeardi schreef een felle brochure onder de titel *Als ik Nederlander was!...,* die van de andere zijde werd beantwoord met een geschriftje dat heette *Als ik eens Inlander was!...* Er heerste een roerige, verbitterde stemming. Douwes Dekker kende geen matiging in zijn agitatie. De gemoederen raakten dermate opgewonden dat gouverneur-generaal Idenburg een uitbarsting vreesde en het drietal naar een streek elders in Ned.-Indië verbande. Zij begaven zich toen naar Nederland, waar Douwes Dekker door het bestuur van de S.D.A.P. opgevangen werd en onder de auspiciën van die partij met redevoeringen het land bereisde, om zich na het uitbreken van de wereldoorlog in Duitse spionnagedienst te begeven, terwijl Soeardi en Tjipto de gelegenheid benutten door zich in hun vak te bekwamen.

Gouverneur-generaal Van Limburg Stirum hief in 1918 de verbanningen van laatstgenoemden op, waarna ze in hun vaderland terugkeerden. Douwes Dekker volgde hen in 1919. Tjipto werd met J. J. E. Teeuwen tot lid van de Volksraad benoemd als vertegenwoordiger van de Indische Partij. Hij was er een uiterlijk weinig opvallende figuur, met zijn hoofddoek, zijn eenvoudig Javaans kostuum, dat uit een gestreept baadje en een sarong bestond, met de blote voeten in inheemse sloffen. Maar als hij het woord kreeg dan wist hij in voortreffelijk Nederlands te zeggen wat hij op het hart had, zonder pose

of pathetiek, ook zonder enige poging tot overdrijving. Hij gaf zich zo als hij was: open en eerlijk, verbitterd, maar toch altijd bereid, de oprechtheid van bedoelingen van een politieke tegenstander te waarderen.

Aan zijn Volksraadslidmaatschap kwam in 1921 een eind. Hij vestigde zich in Solo en nam deel aan de agitatie onder leiding van Hadji Misbach, die in het Sragense ageerde tegen de bestaande landhuurregelingen in de Vorstenlanden. Misbach werd in preventieve hechtenis gesteld en vervolgd, maar de raad van justitie te Semarang vond geen termen om hem aan de hand van de strafwet te veroordelen. Toch vielen er klappen. Douwes Dekker werd tot gevangenisstraf veroordeeld, Hadji Misbach werd door gouverneur-generaal Fock naar Merauke op Nieuw-Guinea verbannen, en aan Tjipto werd verder verblijf in de Vorstenlanden ontzegd. Hij verhuisde toen naar Bandoeng, waar hij een woning betrok aan de Pangeran Soemedangweg en zijn doktenspraktijk uitoefende.

Daar sprak ik hem meermalen. Ik was in de tweede helft van 1925 toegetreden tot de Algemene Studieclub van ir. Soekarno, waarvan ook Tjipto lid was, en toen eerst leerde ik hem goed kennen in zijn menselijke grootheid, zijn grenzenloze goedheid en goedhartigheid, zijn vaak naïeve oprechtheid. Tjipto was een persoonlijkheid die men zonder vrees voor vergissing en desillusie zeer hoog kon stellen, fier en zelfbewust, bereid te aanvaarden wat hem door de overheid werd aangedaan als reactie op zijn strijd voor wat hij als Recht zag. Zijn zelfrespect weerhield hem van meer of minder louche handigheidjes om zich te vrijwaren van morele mishandeling door een macht die hem maatschappelijk breken kon. Tjipto genoot bij wie hem kenden de reputatie van een man die niet liegen kon. Zijn invloed in de inheemse wereld was zeer groot, — en leiders die veel invloed op de bevolking hadden werden door de regering in het bijzonder geducht.

Maar de Nederlands-Indische bureaucratie, die hem niet kende, vertrouwde hem niet; zij was, ofschoon bewijzen ontbraken, ervan overtuigd dat hij gevaarlijk „stookte". En toen in november 1926 de bekende opstandspoging in West-Java ondernomen was en in het begin van het volgende jaar te Bandoeng en te Meester-Cornelis enkele relletjes onder inheemse militairen uitgebroken waren, meende ze haar kans schoon te zien. Tjipto had een in het Nederlands gestelde brochure geschreven over de oorzaken van de opstandspoging, die hij, terecht, toeschreef aan de reactionnaire onderdrukkingspolitiek van gouver-

neur-generaal Fock, in het bijzonder aan diens onmatige verzwaring van de belastingen der inheemsen, en hij voerde een uitvoerige polemiek daarover met de hoofdredacteur van de *Preangerbode,* de heer Crayé. Die polemiek was een in de Indische perswereld door zeldzaamheid opvallend staaltje van gedachtenwisseling tussen elkaar wederzijds respecterende politieke tegenstanders. Maar men mocht niet verwachten dat de bureaucratie dáárvoor oog zou hebben. Tjipto werd verdacht, en een kleinigheid zou voldoende zijn om zijn schuld aan de opstand bewezen te achten.

Die kleinigheid was een gift van *f* 10,— aan een Ambonnees korporaal uit het garnizoen Bandoeng die zich naar Meester-Cornelis wilde begeven en daar als deelnemer aan een relletje gevat werd. Bij zijn verhoor vertelde de man wie hem aan reisgeld geholpen had; en daarmee was, meende men, Tjipto's medeplichtigheid afdoende bewezen. Zijn woning werd door de politie scherp bewaakt, zijn schreden werden nauwkeurig nagegaan en wie contact met hem hadden vonden politiespionnen op hun weg. In de pers werd voorspeld dat Tjipto, die de hand heette te hebben gehad in de muiterij te Meester-Cornelis, verbannen zou worden. Hij verzekerde, met de relletjes niets te maken te hebben gehad, ook omdat hij de tijd voor een opstandspoging niet gekomen achtte, en zich er ook niet voor te hebben geïnteresseerd, waarom de korporaal zich naar Meester-Cornelis wilde begeven. Ik verdedigde hem toen in een Soerabaia-courant tegen de beschuldiging, waarop de redactie reageerde met de goedkope veronderstelling, dat de regering stellig niet op losse gronden tot verbanning zou overgaan; — als het een „inlander" betrof, maakte men het zich met de bewijsvoering niet moeilijk. Ik zond met enkele anderen een telegrafisch verzoek aan de gouverneur-generaal. Ook van andere zijde werden dergelijke pogingen ondernomen. Tjipto achtte ze alle nutteloos, voorzag dat hij ondanks alles geïnterneerd zou worden en betreurde dit, omdat hij een onderzoek naar een middel tegen t.b.c., waar vele zijner patienten aan leden, niet zou kunnen voleindigen. Wat hemzelf zou overkomen aanvaardde hij bij voorbaat, in de overtuiging dat de Indische bureaucratie toch niet voor rede vatbaar zou blijken te zijn.

Hij kreeg van de resident van Priangan het gebruikelijke lijstje vragen voorgelegd, dat de inleiding tot een verbanning vormde, en werd op Banda geïnterneerd. Zijn gezin volgde hem daarheen.

Daar overviel hem een pijnlijk gevoel van eenzaamheid. De bewoners van Banda, die de hand van het binnenlands bestuur vreesden,

meden hem. Intellectueel contact had hij niet. Eerst zeven jaar later kwamen drs. Hatta, Sjahrir en mr. Iwa Koesoema Soemantri, die te voren als bannelingen op Digoel gezeten hadden, en toen kreeg Tjipto de conversatie die hij zo lang gemist had. Hij leed in hevige mate aan astma, die hem in dat warme klimaat het leven nagenoeg ondraaglijk maakte. Het was en bleef een lijdensweg die hij ging.

Nadat hij meer dan dertien jaar op Banda had doorgebracht kreeg hij van de regering toestemming, naar Makassar te gaan voor tandheelkundige behandeling. Daar bracht zijn jongste broer mr. Soejitno Mangoenkoesoemo hem een bezoek van enkele weken; Makassar ligt 36 uren varens van Soerabaia, Banda twee weken, zodat van een bezoek dáár niets had kunnen komen. In een uitvoerige en aandoenlijke brief aan Eddy du Perron gaf Soejitno verslag van de ontmoeting met Tjipto, die een oude man geworden was, fysiek hulpeloos en hevig bevende als gevolg van de injecties tegen zijn kwaal, die hij enige malen per dag hebben moest. Maar zijn geestkracht had onder de ervaringen niet geleden; zijn gedachten waren fris en helder. Hij was nooit communist geweest en verafschuwde het fascisme nog radicaler, was democraat, minder uit politieke dan uit humanitaire overwegingen. Hij had vroeger Japan bewonderd, maar was daarvan teruggekomen omdat het een even zoveel steviger greep zou hebben op Indonesië als het machtiger was dan Nederland. Hij vreesde een Japanse inval, die de Indonesische bevolking volkomen onvoorbereid zou vinden. Hij zou in die omstandigheden met de Ned.-Indische regering een bondgenootschap willen sluiten, als de bureaucratie niet te zeer gebonden was aan een traditie die enkel met regeling van binnenlandse verhoudingen samenhing en van overgeleverd wantrouwen doortrokken was. Dat wantrouwen werd van de andere zijde beantwoord met een even sterk wantrouwen in de bedoelingen der kolonisators. En zo was de paradoxale toestand ontstaan dat de Indonesiërs bij de verdediging van hun land min of meer gedesïnteresseerde toeschouwers zouden zijn. Dit zou alleen anders kunnen worden als de regering een breedheid van visie zou tonen, voldoende om de verbannen leiders, die de waarachtige leiders van hun volk waren, in de verdediging te betrekken. Dus: de leiders terug en volledig recht van vereniging en vergadering. Deze visie van Tjipto heeft zich in de beschamend ongelukkige strijd tegen de Japanse invallers afdoend bevestigd. Alleen de Hatta's, de Sjahrirs, de Soekarno's zouden in staat zijn geweest het volkssentiment te elektriseren en te organiseren.

Maar Tjipto voelde dat hij zelf met zijn kwaal en op zijn leeftijd voor de politiek had afgedaan. Toch weigerde hij een aanbod van de regering, hem terug te sturen naar Java indien hij zou beloven, zich strikt afzijdig te houden van de politiek. Hij weigerde dit voorstel te overwegen tenzij hem te voren duidelijk zou worden gemaakt wat „politiek" was. Bovendien vreesde hij door aanneming ervan de beweging een duw naar beneden te geven. En op de mededeling van Soejitno dat de regering wel bereid zou zijn hem een ander, voor zijn gezondheid minder schadelijk, interneringsoord aan te wijzen, indien hij er om zou vragen, reageerde hij met de opmerking: „Waartoe dat verstoppertje spelen? De regering kan me immers maken en breken. Dus kan ze me ook overplaatsen als ze daar lust in heeft. Toen ze me interneerde had ze mijn toestemming niet nodig. Waarom nu plotseling wel? Waarom moet ik me verdeemoedigen door om een andere plaats te smeken?" Het klimaat van Banda was funest voor zijn gezondheid. Maar hij was te fier om enig verzoek te doen waar de bureaucratie, die hem overwonnen had, kleinzielig genoeg was om hem nog eens als smekeling voor zich te willen zien.

Tjipto klaagde er over dat hij suf geworden was. Vroeger was hij levendig en beweeglijk en zat hij vol scherts. En nog kon hij vol belangstelling ingaan op een medisch probleem dat hem werd voorgelegd, een politieke of een wijsgerige discussie, maar die ogenblikken kwamen niet vaak meer voor. Zijn astma maakte hem hulpeloos; de aanvallen kwamen dagelijks zo dikwijls voor, dat zijn vrouw — een Indo-Europese, die zich geheel Indonesische was gaan voelen — hem geen ogenblik alleen durfde te laten.

Na de inval der Duitse legers organiseerde hij een adhaesie-betuiging met Nederland, waarmee hij onvoldoende succes had doordat de regering niet besefte dat dat het moment was om zich grootmoedig te tonen en de bannelingen op vrije voeten te stellen. Tjipto kreeg vergunning naar Java terug te keren, — een leeg gebaar, want de afgeleefde, zieke man kon toch geen rol meer spelen in de politiek. De anderen bleven waar ze waren en kregen eerst na de landing van de Japanners de vrijheid. Van hen kon niet verwacht worden dat ze aan een betuiging van adhaesie met Nederland zouden deelnemen.

De koloniale pers in Nederlands-Indië interpreteerde Tjipto's gebaar verkeerd; natúúrlijk interpreteerde ze dat verkeerd, — ze had zijn overwegingen en bedoelingen altijd miskend. Ze sprak van een „bekering" van de oude revolutionair, die, naar het heette, eindelijk,

tegen het einde van zijn leven, inzag altijd op de verkeerde weg te zijn geweest. Ze begreep niet, dat de Indonesische voormannen goede democraten waren, bereid om daadwerkelijk hun bijdrage te leveren tot keren van het totalitaire gevaar. De latere Indonesische minister Setiadjit was tijdens de Duitse bezetting van Nederland een belangrijke figuur in het verzet; en hij was de enige niet.

Tjipto vestigde zich na zijn terugkeer in juni 1940 te Soekaboemi, waar hij in mevr. De Willigen-Vuyk — de schrijfster Beb Vuyk — een toegewijde geestverwante en vriendin vond. Hij bleef zich interesseren voor wat er in de wereld gebeurde en zond me van tijd tot tijd een van geest tintelende bijdrage voor ons tijdschrift *Kritiek en Opbouw*. Toen ik medio 1942 door de Japanners geïnterneerd werd, deed hij via drs. Hatta moeite me weer op vrije voeten te doen stellen, — wat mislukte.

Hij stierf in april 1943. Met hem ging een der edelste geesten die ik in mijn leven ontmoette heen. En hij leeft in mijn herinnering voort als slachtoffer van een regiem dat niets begreep, niets leerde en niets afleerde en het einde vond dat het verdiende.

John den Admirant

DE BURGEMEESTER VAN ANGELHOLM HEEFT MET MEVROUW GESPROKEN

In Angelholm, aan een baai van het Kattegat, bleek de jeugdherberg te feodaal van beheer en te overzichtelijk van accommodatie.

Na wat gewinkel in het toch wel aardige stadje, dat ons in Zuid-Zweden veel te veel was aangepraat omdat ze er van die beroemde aardewerken fluitjes konden maken, vonden we een goed huis, vlak bij de kruising der routes 2 en 3.

Het was een groot huis. De kamers gelijkvloers waren afgesloten. Boven niet. De kelder viel tegen. Alleen blikjes. We lieten ze staan.

We waren een goed geslaagd viertal. Briggy uit Parijs, een naamloze ongeschoren Italiaan, Lucy uit Bazel en ik.

We kenden elkaar een dag of vijf, de sterke verhalen waren al op en daarom gingen we maar zingen. Niet mooi maar hard. De ongeschoren Italiaan kon goed guitaar spelen. Platen waren er niet op de eerste verdieping, zelfs geen radio.

Toen namen we min of meer uit verveling een koud bad en gingen we slapen. We droomden van de lichtjes van Kopenhagen. Morgen in Kopenhagen. Dagenlang geen grote stad gezien. Bijna geen jazz gehoord. Morgen Kopenhagen.

Little Lucy was fantastisch. Heel erg lief. Een meisje om overal te kussen. Besef van tijd hadden we niet.

Ik had nog niet geslapen, geloof ik, toen er licht gemaakt werd. Er stond een verbaasde dame naar ons te kijken.

Ik heb iets doms gezegd, excuse-me of zoiets, en Lucy kreunde oh honey-boy. Dat hoorde die dame ook.

Briggy en de Italiaan wisten nog van niets. In de andere kamer was het nog donker, we hadden de tussendeur opengelaten.

Wat doet men in zo'n geval. Waarom ging die dame nou niet even weg? Ik kon toch zò het bed niet uit.

Er kwamen nog meer mensen de trap op, hoorde ik. Ik hoopte dat het nu maar ineens de politie zou zijn.

Het was een meneer, die het grappige van de situatie helemaal niet inzag. Hij begon erg op te spelen, in het Zweeds, en toen we hierop wat afwezig keken, begreep hij dat we geen neven of zoiets waren. Hij liep terug naar de trap en ik verstond polietzei holen.

Die dame ging nu ook weg. Bij de deur bleef ze weer staan. Tenslotte vond ze het toch wel amusant. Toen er ook nog een ongeschoren Italiaan bij de tussendeur verscheen schrok ze, herstelde zich en stapte waardig naar de trap.

We kleedden ons snel aan en raapten het beetje bagage bij elkaar. Daarna gingen we als vier zoete kinderen aan een tafel zitten. De Italiaan schreef iets in zijn lijvig dagboek. Lucy bracht de ravage op haar gezicht een beetje in orde. Nu hard weglopen leek ons belachelijk.

Een paar minuten later kwam die meneer weer boven. De plaatselijke overheid kwam achter hem aan.

Na veel wederzijds wijswerk gingen we met zijn allen naar beneden.

Die dame stond, so sorry boys, in de hal de optocht gade te slaan. Bijna had ik haar de hand gedrukt. Nu knikten we alleen maar.

Buiten stond een grote stationcar. De politieman met de meeste strepen keek erg verlegen toen ik het portier voor hem opende. Maar toen hij achter het stuur zat waren we weer arrestanten. Vast recidivisten, dacht hij bars. Misschien waren we de situatie te veel meester.

Met een matig gangetje reden we door de hoofdstraat van Angelholm.

Het politiebureau had kort geleden een goede beurt gehad. Alles keurig in de verf en binnen mooi verlicht met neonlampen.

Een jonge inspecteur zat Perspectiv, progressief tijdschrift, te lezen, een duur produkt van Skandinavische literaire integratie.

Hij legde het blad voorzichtig terzijde en nam ons welwillend op.

Hij was waarschijnlijk nog niet lang van school af. Hij keek nog te veel op de manier uit het boekje. Hij keek nog te veel op de manier van: *nou kijk ik naar jullie. En terwijl ik kijk zie ik jullie en begrijp ik jullie en weet ik een heleboel van jullie.*

Maar goed, we namen het.

Er werden vier stoelen aangedragen en we konden gaan zitten.

Hij weigerde een sigaret uit mijn laatste pakje caballero.

De mannen die ons overmeesterd hadden waren nu ook gaan zitten, schuin achter ons.

De telefoon ging. De inspecteur antwoordde. Een antwoord dat alleen door iemand die Perspectiv leest gegeven had kunnen worden.

Toen konden we gaan beginnen.

Ja, wie moest er nu gaan beginnen en waarmee moest nu eigenlijk begonnen worden.

Duits of Engels, vroeg hij.

N'importe, zei Briggy.

Het torentje van Angelholm gaf ons nog even de juiste tijd, het was vier uur. Later dan ik dacht.

Hij koos toch maar Engels.

Wij waren het vierde geval van this kind in this season in this region. Het vierde geregistreerde geval.

We moesten vooral niet denken dat we er met een uitwijzing alléén vanaf zouden komen. Nee, nee, helemaal niet. Het had al punt van bespreking uitgemaakt op het laatste congres. Hadden we iets geforceerd of gebroken om in het huis van mr. X te komen? Nee, natuurlijk niet. Dat zeggen ze allemaal. Maar daar had hij niets aan. Ik verkeer daarvoor in ongunstige positie, betoogde hij, ik geloof nooit iemand. De kelder hadden we zeker ook met rust gelaten. Ja, ja. Nou, dat zou allemaal precies nagegaan worden. Voorlopig moesten we wachten, in deze kamer. En dat zou een hele tijd duren, want hij wilde mr. X niet te vroeg lastig vallen. Van slapen zou niets kunnen komen. De celdeuren waren nog niet terug van de smid.

Erg jammer, vonden we, want we hadden beslist behoefte aan slaap. Helemaal van Norrköping af komen liften, gisteren. En u kent de liftomstandigheden van de laatste tijd in this region, inspecteur. Ja, hij wist het, doch dat deed allemaal niets terzake, dat was maar een bijkomstigheid. A triviality. Dat van die celdeuren hield verband met de verbouwing. We moesten in deze kamer wachten. Hij zou om een uur of negen naar mr. X gaan.

Het onderhoud scheen voorlopig afgelopen te zijn. Hij bekeek de vier paspoorten nog eens nauwkeurig en sloot ze weg.

Onze Italiaan vroeg om een krant. Er was geen krant. De Italiaan, ons wandelende statistiekbureau„ zei toen tegen de inspecteur dat er op de wereld 7500 dagbladen verschijnen met een totale oplaag van 220 miljoen exemplaren. De inspecteur accepteerde het en verdween met een wrang lachje in zijn Perspectiv.

Er kwam koffie. Zeer goede koffie. Ik vroeg of we 1800 meter mochten opzetten. Kid Orry kwam glashelder door. Het was nu al volop dag buiten, maar voor de gezelligheid lieten we de neonlampen aan.

Gunst-nog-an-toe, wat hebben we die nacht een hoop zitten praten. Terwijl ik de Italiaan vertelde, dat een mélange van Amerikaans en Virginia mij op de duur het beste beviel, legde onze Parisienne aan Lucy uit dat er helemaal geen „crise du roman" bestond, dat Malraux

niet gek doch alleen maar lui was en dat Camus uiteindelijk teleurgesteld heeft.

Er kwam nog meer koffie en even leek het erop dat de inspecteur nou ook wel eens wat over Franse boeken naar voren wilde brengen. Hij hield zich echter bijtijds in. De afstand was immers toch niet te overbruggen. De Italiaan ergerde zich aan deze krampachtigheid. Ik zag hem nadenken. Hij zocht in zijn repertoire naar een politiegrapje. Even later kwam het verhaal er uit van de politiearts, die met pensioen ging. De man had zich al die tijd beziggehouden met het schouwen van lijken en was erg blij nu met pensioen te kunnen gaan. Hij kon zich nu aan zijn hobby en dat was knutselen gaan wijden. De gezamenlijke coroners gaven hem bij het afscheid als blijk van waardering dan ook een mooi kistje. En do-it-yourself-kit.

We rookten onze laatste sigaretten op.

Briggy draaide Victor Sylvester weg en koos een syncopisch zingende juffrouw. Onze overmeesteraars achtten het een terugang, maar ze hielden hun mimiek keurig in bedwang.

Die juffrouw zong: it's a lovely day tomorrow.

Lucy vond het een liedje om over door te praten. Er zit beslist een mooi stuk filosofie in, vond ik en we waren er nòg mee bezig toen om zeven uur de melkboer kwam.

Hij had ook zoetige broodjes bij zich.

We gingen met zijn allen ontbijten. We stonden er op alles te betalen. Het zou niet veel gewicht in de schaal leggen, vonden onze overmeesteraars. Dat was ook helemaal de bedoeling niet, keken we terug. Toen alles op was, sloegen we een rot figuur door alsnog om hun bijdrage in de kosten te vragen, daar de boot naar Kopenhagen er niet meer in zat.

Tegen negenen stapten de inspecteur en één onzer overmeesteraars in de stationcar.

We bespraken onze kansen.

De meisjes waren niet optimistisch. Ondanks de dure pakken vonden ze die Zweedse smerissen maar engerds.

De Italiaan had geen bezwaar tegen een paar dagen cellulair, het zou zijn dagboek ten goede komen. Je moet van alles ondergaan hebben, vond hij.

Alles moet weg, las ik met enige moeite op een winkelruit aan de overkant. Angelholm was nu helemaal ontwaakt.

Misschien vanavond nog in Kopenhagen. Goedkoop en goed eten.

Die leuke reclame van Nivea. De enige stad waar de lichtreclames niet vervelend zijn. Ja, we blijven minstens tot Hamburg bij elkaar. The papa blues jazzband speelt tot oktober in een tent op de Reeperbahn. Vanavond Kopenhagen. Als ze ons hier nou maar niet vasthouden.

Daar was de stationcar weer. Ze kwamen binnen. Er was een nieuw gezicht bij. Het leek een notaris, vond Lucy, maar het was de burgemeester, die allereerst koffie wilde hebben.

De inspecteur, die zijn pet had opgehouden, ging direkt weer weg.

De koffie bleek goed te smaken. De burgemeester keek bepaald vriendelijk.

Toen de koffie op was, werd hij kwaad.

Hij werd kwaad in precies hetzelfde Engels als dat van die inspecteur.

We waren het vierde geval van this kind in this season in this region.

Het vierde geregistreerde geval.

We moesten vooral niet denken dat we er met een uitwijzing alléén vanaf zouden komen.

Het had al punt van bespreking uitgemaakt op het laatste congres.

Een seconde later kregen we onze paspoorten terug.

Stockholm, grijp in.

Jonge inspecteurs behoren ook een kans te krijgen.

C. van Emde Boas

MELLE III

„De hemel beware mij voor mijn vrienden,
Met mijn vijanden speel ik het zelf wel klaar."

De heer A. J. Cnoop Koopmans heeft de mens en de kunstenaar Melle met zijn „verdediging" geen dienst bewezen. Integendeel: wie mijn artikel en deze zogenaamde verdediging grondig met elkaar vergelijkt, zal tot de conclusie moeten komen, dat als één van de twee indiscreet is en belastend voor de mens en de kunstenaar Melle, dit niet geldt voor „Melle I", doch voor „Melle II".

Juist omdat deze zogenaamde verdediging zo belastend is voor ons beider vriend, vraag ik mij af, waarom de heer Cnoop Koopmans, alvorens deze zwarte bladzijden te schrijven en openbaar te maken, zich niet even op de hoogte heeft gesteld, bij Melle of bij mij, van de werkelijke gang van zaken.

Nu, na de publikatie van zijn bezwaren en beschuldigingen, sta ik immers voor de onaangename taak ze te ontzenuwen, hetgeen — en dat is het penibele van deze zakelijk niet moeilijke opgave — onmogelijk is, zonder de *persoon* Melle, die in mijn artikel verregaand in de schaduw bleef van zijn oeuvre, direct in het geding te betrekken.

De beschuldigingen en de bezwaren van de heer Cnoop Koopmans zijn talrijk en van zeer uiteenlopende aard. Ik zal proberen ze in een bepaalde volgorde te weerleggen:

a. zijn bezwaren tegen mijn „methode van bronverkrijging" (de uitdrukking is van de heer Cnoop Koopmans).
b. zijn bezwaren tegen de juistheid van mijn uitgangs-gegevens.
c. zijn bezwaren tegen de onvolledigheid van mijn gegevens.
d. zijn zakelijke bezwaren tegen mijn duiding van het oeuvre.
e. zijn bezwaren van „algemeen-ethische aard".

a. *De bezwaren tegen de „methode van bronverkrijging".*

Laat ik eerst enkele feiten vaststellen, waarover mijns inziens de heer Cnoop Koopmans zich had dienen te vergewissen, alvorens het debat te mogen openen:

1. Mijn *Melle-studie* is ontstaan in nauwe samenwerking met de kunstenaar, die van de beginne af op de hoogte was van het feit, dat

ze voor publikatie was bestemd. Over de vorm, het tijdstip en de plaats daarvan hebben wij meer dan eens van gedachten gewisseld; óók over de vraag: vak- of algemeen-cultureel tijdschrift.

2. Alle biografische feiten en alle mededelingen over Melle's oeuvre en werkwijze, die in mijn artikel voorkomen, zijn door de kunstenaar *spontaan* en *vrijwillig* verstrekt, met de specifieke bedoeling, dat zij voor en in deze publikatie zouden worden gebruikt. Waar het zinsverband dit toeliet, is Melle's eigen formulering steeds woordelijk gehandhaafd.
3. In mei 1957 heb ik, alvorens de studie voor het eerst in het openbaar voor te dragen, op de kunsthistorische „Journées de Bordeaux", de tekst (volkomen identiek met de nu gepubliceerde) met Melle volledig doorgenomen, om na te gaan of hij ergens bezwaren tegen had. Een halfjaar later, voor de publikatie in de „Nieuwe Stem", heb ik mij er nogmaals van vergewist of hij in enig opzicht veranderingen aangebracht wilde hebben. In beide gevallen heeft Melle ontkennend geantwoord en zich integendeel volledig accoord verklaard met het geschrevene.
4. Na de verschijning van het januari-nummer van De Nieuwe Stem heb ik Melle nog diverse malen gesproken, zonder dat hij iets van de „katergevoelens" liet blijken, die de heer Cnoop Koopmans meent te hebben geconstateerd. Integendeel: Melle heeft mij tot driemaal toe aanvullend materiaal ter beschikking gesteld voor herhalingen van mijn lezing — in en buiten vakkringen. De laatste maal in juni jl.

Ik laat aan de lezers van De Nieuwe Stem gaarne over, aan de hand van bovenstaande feiten te beoordelen in hoeverre mijn „methode van bronverkrijging" methodologisch en publicistisch correct is geweest, dan wel in enig opzicht gelijkt op het achterbakse „lospeuteren" van medisch-biografisch materiaal, dat mijn bestrijder suggereert aan de hand van een daartoe uit zijn verband gerukt citaat (pag. 453, regel 3 v.o.), dat in de oorspronkelijke context (pag. 35) precies het tegendeel zegt.

b. *De juistheid der gegevens.*

1. De heer Cnoop Koopmans stelt, dat „het verzamelde materiaal op essentiële punten onjuist en onvolledig is". Op de kwestie van de *onvolledigheid* zal ik aanstonds nader ingaan. Wat de *onjuistheid* der gegevens betreft: Dat Melle tegenover mij over zijn levens-

omstandigheden er maar wat op los gekletst zou hebben is een bewering, die ik — mèt de gehele passus waarin ze voorkomt (1e alinea pag. 454) — geheel voor rekening van de schrijver laat, die zelf maar met Melle moet uitmaken hoe deze het vindt om in het openbaar te worden uitgebeeld als iemand die „bijzonder nonchalant met de waarheid omtrent zichzelve is".

2. Hetzelfde geldt voor het verwijt van voorbarigheid met betrekking tot mijn conclusie, dat „de mens Melle klinisch gezond is, maatschappelijk goed aangepast en sexueel normaal".
   Hier moet ik bovendien de heer Cnoop Koopmans een vraag stellen. Enerzijds verwijt hij mij, dat ik door deze publikatie mijn beroepsgeheim zou hebben geschonden, om in deze passage te eisen, dat ik me „van Melle's medische staat" op de hoogte had moeten stellen, alvorens een artikel over hem te mogen publiceren.
   Hoe rijmt zich het een met het ander?

c. *De onvolledigheid der gegevens.*

1. In dit verband eerst een principiële opmerking. Mijn bestrijder gaat voortdurend van de foutieve premisse uit, dat ik een „psychiatrische analyse van iemands persoonlijkheid", „een fundamentele analyse van iemands privé-leven" heb gegeven. Niets is minder waar: Ik heb niet de *mens* Melle „geanalyseerd" aan de hand van enkele hem ontfutselde intimiteiten over zichzelf en zijn familie doch enkel geprobeerd vanuit psycho-analytisch standpunt enig licht te werpen op een sinds lang *aan de openbaarheid prijsgegeven oeuvre.*
   Al mijn conclusies over het *werk* van Melle berusten op een nauwkeurige *iconografische analyse* van dit werk alleen.
2. De zaak is dus precies omgekeerd als mijn opponent haar voorstelt: Ik heb opzettelijk een minimum aan biografische feiten gebruikt, zoals ook opzettelijk de schildering van de sociologische achtergronden schetsmatig is gebleven. Voor het door mij gesteld *beperkte* doel kon ik mij permitteren „onvolledig" te zijn. Ik heb immers geen *persoonlijke* analyse van de mens Melle gegeven, doch alleen willen aantonen, hoe zijn *oeuvre* het geniale antwoord is op een *onpersoonlijke,* typische, uit de woningomstandigheden van zijn jeugdjaren voortvloeiende „uitdaging" en daarbij zéér duidelijk doen uitkomen, dat deze psychisch belastende constellatie allerminst te wijten was aan fouten van zijn opvoeders.
   Het is dan ook pertinent onwaar, dat mijn publikatie grievend is

voor Melle's familieleden: Men herleze slechts de passages over zijn vader en zijn moeder — ook weer woordelijk afkomstig van Melle zelf — die niets dan positiefs bevatten.

Of moet ik aannemen, dat de opmerking „ongehoord vrijpostig" op mijn „onthulling" van de „proletarische woningmisère" slaat? In dat geval moet ik de heer Cnoop Koopmans erop attent maken, dat hij de pijnlijke indruk wekt, dat Melle's familieleden — in tegenstelling met Melle zelf — ongaarne aan hun afkomst van de „Eilanden" herinnerd worden. Ook dit moet ik voor rekening van de heer Cnoop Koopmans laten...

d. *De bezwaren tegen mijn „duidingen".*

1. Alle psychologische motieven die ik in het werk van Melle heb gevonden, zijn als *„typische", „onpersoonlijke"* elementen uitgebeeld en beschreven. De heer Cnoop Koopmans behoeft me dus niet onder de neus te wrijven, dat ik alleen maar „grond-patronen" heb beschreven, „die volgens de Freudiaanse leer in elk kind aanwezig zijn". Hier blijkt al weer, dat hem door zijn verontwaardiging het essentiële in mijn artikel is ontgaan, namelijk mijn poging om Melle's *werk* te laten zien als een *eenmalige,* grandioze afweer van *typische,* in ieder onder Melle's levensomstandigheden opgroeiend kind aanwezige angsten en fantasieën.
2. Dat ik de studie van dit „afweer-mechanisme" baseerde op de grondige analyse van twee mij zeer vertrouwde werkstukken, in plaats van een summiere van het gehele oeuvre — mijns inziens de te prefereren methode — geeft de heer Cnoop Koopmans niet het recht te beweren, dat mij slechts een klein deel van Melle's werk bekend is.
3. De beschrijving van Melle's werkwijze — overigens alweer letterlijk afkomstig van Melle zelf — behoeft allerminst voor het gehele oeuvre te gelden. Mijn argumentatie verliest niets aan kracht, wanneer slechts een deel van Melle's scheppingen quasi-automatisch ontstaat.
4. Niet ik heb gesteld, dat de fijne tekeningen van platen en landschappen minder belangrijk oefenwerk zijn, doch — en dit blijkt ook duidelijk uit de tekst — Melle zelf, en ik ben het in dit opzicht, zoals hij weet, grondig met hem oneens. Wat de „grondmotieven" betreft: van de onderwerpen, waarmee de heer Cnoop Koopmans mijn „lijst" wil aanvullen, zijn het *water,* de *planten,* de *bloemen* en de *huizen* — ik moet uit het hoofd citeren en ben dus misschien nog onvolledig — in mijn tekst al genoemd.

5. De opmerkingen over het „thematic apperception - groepsexperiment" acht ik laatdunkend en grievend voor de studenten in kwestie en even weinig doordacht als de suggestie, de Reguliersgracht nu maar eens door te trekken naar de andere kant.
   Beide passages getuigen van een ontstellend wanbegrip van de psycho-analytische methodiek.
   Men herleze de desbetreffende passage in het oorspronkelijke artikel, waaruit duidelijk blijkt, waarom het doortrekken in de ene richting wèl, in de andere nièt geoorloofd is.
   e. *De bezwaren van algemeen-ethische aard.*

Ik kan dit antwoord niet besluiten zonder ernstig te protesteren tegen het „motto", dat het artikel van de heer Cnoop Koopmans ontsiert. Het citeren van art. 272 W.v.S. suggereert, of juister gezegd: insinueert, dat ik door mijn publikatie mijn beroepsgeheim zou hebben geschonden. Ik behoef, na al hetgeen hierboven reeds is gezegd, op deze kwestie niet meer in te gaan: de wijze waarop deze *kunst-psychologische* studie met vriendschappelijke medewerking van Melle zelf tot stand is gekomen, is voor ieder duidelijk en voor een eventuele verwarring van een kunst-psychologische analyse van Melle's werk en een psychiatrische analyse van zijn persoonlijkheid, is alleen de heer Cnoop Koopmans aansprakelijk te stellen.

Laat ik dit onaangename artikel met een luchtiger noot eindigen: In één opzicht tenminste heeft de heer Cnoop Koopmans gelijk. Ik moet Melle in het openbaar mijn excuus aanbieden voor mijn beschrijving van hem als „kort, gedrongen en gespierd als een stier, het prototype van de „Dokwerker"." Doch deze „Fehlleistung" is toch bepaald minder lachwekkend dan de heer Cnoop Koopmans wel meent, en heeft werkelijk niets te maken met het „romantisch dwepen" van een intellectueel over „die prachtige arbeidersklasse". Ze is veeleer het gevolg van het feit, dat de „stier met het menselijk aangezicht" uit de litho, die ik bewust alleen als een uitbeelding van Melle's vader zag — op het tijdstip, dat ik de bewuste passage schreef, om subjectieve redenen, die ik hier niet zal uiteenzetten — voor mij met sommige zelfportretten van Melle was versmolten. Zulke dingen overkomen ons nu eenmaal en ontgaan ons tot een welwillende lezer er ons attent op maakt.

J. H. L. Laps

WAT VOEL JE?

Wij zaten naar de plaat van Smetana te luisteren die ik van de reis had meegebracht, een heerlijk stukje muziek uit Die Verkaufte Braut. Zoefje hield zelfs even op met koffie inschenken en bleef staan met een kopje in de ene hand en een roomflesje in de andere. Zij hield haar hoofd schuin naar het draaitafeltje gestoken, één oor wat meer naar voren dan het andere. Ik merkte op, dat Willem naar haar staarde alsof hij een termometer in had. Toen het masjientje aan het eind klik zei, zette zij haar bedrijvigheid voort op het punt waarop die door de heer Smetana onderbroken was. Als een uurwerk dat iemand een ogenblik tegengehouden heeft. De anderen gingen niet door op het punt waarop de muziek hun gepraat verstomd had. Zij hadden een nieuw thema.

„Wat voel je bij deze muziek?" vroeg Gerharda. Zij studeert psychologie. Zij vraagt zoiets evenwel niet uit wetenschappelijke belangstelling maar om ons al gauw in de rede te vallen teneinde te kunnen verklaren wat zij zèlf voelt. Jongens, die haar nog niet kennen, plegen bij deze uiteenzettingen de adem in te houden en men ziet ze overal in de rij staan om haar naar huis te begeleiden. Ik moet dan altijd bitter in mijzelf lachen; wat zal het ze tegenvallen! denk ik dan. Ik ben één van hen geweest...

Ik zal niet berichten wat Gerharda voelde, noch de onzin die Zoefje en Willem bedachten en zal zelfs aan mijn eigen interessante verklaring voorbij gaan, om alleen de merkwaardige uitspraak van onze vreemdeling weer te geven: „I felt the absolute absence of a mother in law."

Deze vreemdeling die onze gast was en die ons met hetgeen *hij* voelde op deze wijze verpletterend had verslagen, was in zoverre maar een halve vreemdeling, dat hij uitstekend Nederlands verstond. Hij was pas buitenlander van de tweede generatie. Daarginds hadden zijn ouders onze taal nog gesproken. Het wonderlijkste aan hem was, en dit bleek in de verdere loop van de avond, dat hij slechts de twee of drie feiten van onze geschiedenis kende die buitenlanders plegen te weten en dat onze letterkunde hem zelfs absoluut vreemd was. Een vreemdeling die het Nederlands perfect beheerst, al spreekt hij liever Engels, is al èrg vreemd. Als hij daarenboven een verbijsterende kennis van litteratuur en een ongewoon gevoel voor poëzie heeft, doch

nimmer van Kloos, Gorter of Vondel gehoord heeft, als de namen Bilderdijk, Camera Obscura, Gezelle, Marsman en Vestdijk hem niets zeggen, wordt hij zelfs interessant. Hij zei zelf: „Er is bij ons bijna geen immigrant die iets weet van de litteratuur van het land van herkomst; de maatschappelijke klasse van emigranten is daar niet naar, was daar tenminste niet naar in de tijd dat mijn ouders gingen. Maar kom op met je dichters, ik wil er wel eens wat van horen."

„Ja!" juichte Gerharda, „wat voel je bij deze zin van Roland Holst: 'ik zag een vrouw die . . .' "

„Halt!" schreeuwde ik nu, „stop! Neem me niet kwalijk Gerharda, maar deze kans mag ik mij niet laten ontnemen. Laat mij dit even doen. Luister," ging ik voort, mij tot onze gast wendend, „ik zag een vrouw die liep alsof zij nooit zou erven . . . , doet die regel je wat?"

Zoefje begon: „Is het niet . . ."

„Hou je mond!" riep Gerharda, die dus had begrepen waarmee ik bezig was.

„Het is een regel," zei onze gast na zorgvuldig namompelen en naproeven, „het is een puur-poëtische regel — hij grijpt mij wel aan — die vrouw toucheert mij wel — hoe is het verder? En is die Holst een dode of een levende dichter?"

„Hij is springlevend," antwoordde ik. „Het gaat hierom: stel nu dat ik die regel voor de gijn verander. Ik maak er van: 'ik zag een vrouw die schreed alsof zij nooit zou sterven' — wat dan?"

Onze gast begon de regel te beproeven en mummelde een minuut lang bereidwillig voor zich uit.

„Wat voel je?" vroeg Gerharda gespannen.

„Mm," zei onze gast en toen begon hij te glimlachen. „Ik vlieg er niet in. Die tweede versie is hoogstaande flauwekul. Die eerste versie is de echte. Die is menselijk. Ik zie haar lopen: ze zal nooit een cent van iemand krijgen, alles zelf moeten verdienen."

„Wat vóél je?" hoorde ik nog aandringen, maar ik liep vlug de kamer uit om deze notitie vast te leggen.

Toen ik weer binnen kwam hielp Willem Zoefje afwassen. Daarna slopen ze naar boven om elkander te kussen, dat doen ze nou al drie weken. Gerharda merkte het niet, zij was bezig ons mede te delen wat zij voelde bij Dylan Thomas. De vreemdeling keek haar oplettend aan en wilde haar toen naar huis begeleiden. Ik stond op en liet hen uit. Ik glimlachte bitter, als men tenminste bitter kan glimlachen. Ik had zin om een vraag naar boven te schreeuwen maar gelukkig bedacht ik me. Ik ben Gerharda niet. Ik zou nog liever.

A. Romein-Verschoor

NEDERLANDS PROZA

Gerard Walschap: *De Française.* Amsterdam, Elsevier, Brussel 1957.

Clara Lennart: *De Ogen van Roosje,* 2de druk. A. A. M. Stols, 's-Gravenhage, 1958.

B. Stroman: *Overspeligen.* 1958, N.V. Em. Querido's Uitg. Mij., Amsterdam.

Maria v. d. Steen: *Balans.* 1957, Bert Bakker-Daamen N.V., Den Haag.

J. W. Hofstra: *Engelen van Mensen.* H. P. Leopolds Uitg. Mij. N.V., Den Haag.

Johan Fabricius: *Schimmenspel.* H. P. Leopolds Uitg. Mij. N.V., Den Haag.

Er verschijnen maandelijks dozijnen boeken, die we zonder aarzelen onder het hoofd 'romans' rangschikken en toch ben ik nog nooit een bevredigende definitie van dit naar vorm en volume zo uiteenlopende genre tegengekomen. Geen definitie, maar hoogstens een soort norm zou ik willen zien in de verhouding tot de werkelijkheid van het verhaal, dat zich roman noemt, een norm niet gevormd op grond van welke theoretische eisen dan ook, maar eenvoudig als een soort grootste gemene deler van de beste exemplaren van de soort. Dus het realisme als norm? Nee, dat is alleen maar een verschuiven van het probleem naar de vraag: wat is realisme? De grote romanschrijvers waren nooit copiïsten van de werkelijkheid, die zich als een wandtapijt voor hen ontrolde. Zij benaderden die op hen aanstormende werkelijkheid niet zo heel veel anders dan de grote mannen der wetenschap, d.w.z. onbevangen en soms langs de meest fantastische wegen speurend naar de laatste waarheid, altijd bereid de dierbare waarheid van gisteren op te geven, nooit terzijde wijkend in verblindende vrees of koesterende wensdromen.

B. von Brentano heeft gezegd, dat 't in de kunst om 'finden', niet om 'erfinden' ging en daarmee een rechtvaardig oordeel uitgesproken over al die 'dichterlijke fantasie', die niet genoeg heeft aan het speelgoed, dat de Voorzienigheid in overvloed voor ons uitschudt, maar iets van eigen fabrikaat in elkaar knutselt. Toegegeven, dat deze norm niet met de gemakkelijke zekerheid van een toetssteen edel en onedel metaal scheidt, maar toch vraag ik me af of de spontane reactie bij

het lezen van een roman: dit is echt! niet meer zegt dan alle naproeven van nieuwe en nieuwste stijlpatronen, van „experimenteel" en „conventioneel" proza.

Bij het lezen van de eerste bladzijden van Gerard Walschap's laatste boek overrompelt ons dat besef van echtheid en het laat ons niet los tot wij het peinzend dichtslaan. Ik geloof niet dat er één Nederlandse en maar weinig anderstalige romanschrijvers zijn, die zoals Walschap met die korte rake zinnetjes als de kleine lijntjes op een ets van Rembrandt een milieu neer kan zetten, waarbij de werkelijkheid wijkt voor de meer dan levensgrote wezenlijkheid erachter. Datzelfde geldt van heel die reeks van gestalten, die zijn machtig oeuvre van *Adelaide* af tot deze *Française* omvat. Ook de omvang van het oeuvre van een romanschrijver zegt iets, althans wanneer het zich op een niveau als van Walschap weet te handhaven. Als het niet gaat om het voortvarend toepassen van een goed beheerst procédé, maar om die rusteloze en verfijnde hartstocht van het waarnemen, die de kern van zijn scheppend vermogen vormt. Men kan het ook eenvoudig zo zeggen: Walschap is een groot epicus en daarbij aan zijn eigen uitspraak herinneren: 'een roman is een verhaal en niets dan een verhaal'. De vertekening van zijn figuren, die hem wel eens het verwijt van een perverse neiging voor het afwijkende bezorgd heeft, is typisch voor de psychische dieptewerking van het episch perspectief. Dat wordt bijzonder duidelijk, wanneer we Walschap's werk vergelijken met het expressionistisch proza en de op zichzelf betrokken houding van veel moderne romanschrijvers, waar de vertekening een heel ander doel heeft: veeleer het afstand nemen tot de omringende wereld dan het erin doordringen.

De Française is het verhaal van de schuldeloze fictie ener vergeestelijkte liefde tussen een vroom en hartstochtelijk Frans meisje en haar even vrome, middelmatig, maar brave Vlaamse neef de seminarist, hoe die bestookt wordt door bigotte achterdocht, verdwaasde familietrots en arglistige bemoeizucht en voor haar eindigt in het zuiver en geëxalteerd offer van haar leven om voor hem die zo uiterst normale toekomst open te laten, waarvan ze geen van beiden gedroomd hadden. Maar Walschap brengt al deze grondtrekken van de menselijke ziel in zo een overdaad van gestalten en milieu's tot leven, dat we verbluft naar het cijfer onderaan de laatste bladzijde staren: in 154 spaarzaam bedrukte bladzijden heeft de meesterverteller het kostbaar geschenk van zijn 'verhaal en niets dan een verhaal' samengevat.

Het is vrijwel toeval, dat de in deze kroniek besproken boeken overwegend tot een genre behoren, dat men tegenwoordig 'conventioneel' noemt. Het stuit mij tegen de borst een zo oorspronkelijk schrijver als Walschap met deze term te onderscheiden van anderen, die hun onderscheidingsdrift in de een of andere modieuze conventie uitvieren en ik noem ze dus maar liever eenvoudig verhalend.

Met *De Ogen van Roosje* verlaat Clare Lennart de sprookjes-en-toverlantaarnsfeer voor die van een altijd nog wel een tikje romantische psychologische roman. Meer door wat als dierbare jeugdherinnering aandoet dan door de ik-toon verraadt het boek een autobiografische inslag, waar overigens niets verraderlijks in steekt en terecht bespaart de schrijfster ons dan ook die verloochening van de werkelijkheid, die alleen op een gebrek aan fantasie wijst, in de trant van: 'iedere gelijkenis van personen en gebeurtenissen in dit boek... etc.' op de achterzijde van het titelblad. Met die een tikje geromantiseerde jeugdherinneringen mogen we overigens heel tevreden zijn, want ze maken de grote bekoring van het boek uit, naar mijn smaak meer dan het psychologisch conflict, waar het verhaal om draait: de groeiende tegenstelling tussen twee zusjes, waarvan de 'ik' zich bewust wordt, wanneer zij haar lievelingspop met naar binnen gedrukte ogen vindt en die uitloopt op de halfbewuste wraak van een dodelijk ongeluk. Die tegenstelling toch wordt ons wel tot op zekere hoogte aannemelijk gemaakt, maar de zo even genoemde sensatie van echtheid is hierbij toch veel zwakker dan bij de beschrijving van de dorpsatmosfeer en het contact met de omringende natuur.

Voor een volgende druk, die wij het boek graag toewensen, noteren we een paar chronologische foutjes: hetzelfde huwelijk wordt op blz. 5 in 1908, op blz. 31 in 1902 geplaatst. En ik meen, dat de schrijfster de fiets-als-vervoermiddel, de overall, de bagagedrager en de vrouwenemancipatie wat erg vroeg laat optreden.

Stroman's roman is van deze zes het minst 'verhaal' en dat terwijl hij het nog wel met de oude vorm van het verhaal-in-het-verhaal beproefd heeft. Daarvoor is zowel zijn omraamde als zijn raamvertelling teveel peinzerij van de hoofdpersoon. Wat niet wegneemt dat dit dubbelverhaal op een zeer eigen wijze beantwoordt aan de norm van een zuivere verhouding tot de werkelijkheid, aan het verlangen naar echtheid, niettegenstaande dat Stroman zich gewaagd heeft aan een voor die echtheid uiterst riskant thema. Er zijn dozijnen kunstenaarsromans geschreven, waarvan de meeste bijzonder weinig echt aandoen; ze

spelen in een bohème-milieu, waar veel gepraat wordt over kunst en andere grote woorden: creativiteit, intuïtie, offer, roem, maar waarvan de figuren nooit authentieke mensen worden, omdat ze op de eerste bladzijde al kunstenaars waren. Ik kan me niet herinneren, dat Stroman zijn Murk Pater ook maar eenmaal kunstenaar noemt; het is een man, die een verhaal schrijft in zijn vrije avonden en verder in beslag wordt genomen door een baan, een routinehuwelijk met een vrouw, die wat eerzuchtiger is dan hij en de zorg voor zijn kinderen. Dat verhaal ontspringt aan een impressie van een vrouw, tegenover hem gezeten in de tram. Het oorspronkelijke, het echte van Stroman's werk is de wijze, waarop hij de groei van dit verhaal, dat telkens in een paar avonduren een étappe vordert, op zijn ontstaan betrapt, het laat worden uit indrukken, ervaringen, associaties en reacties van de schrijver. Hij bouwt met korte, op zichzelf staande zinnen, die telkens een nieuw facet aan de situatie toevoegen en neemt naar buiten en naar binnen waar met een grote sensiviteit, die slechts een enkele keer in duisterheid verloopt.

Het woord 'kunstenaar' is in onze tijd zo beladen met geëxalteerde waarde-oordelen en waarde-pretenties, dat er blijkbaar een grote onbevangenheid van geest nodig is om de schrijvende mens eenvoudig als een variant van de homo faber te zien. Over die onbevangenheid toont Stroman in deze roman te beschikken.

Deze tweede roman van Maria v. d. Steen volgt snel op de eerste, die een jaar eerder onder de titel *Totale Uitverkoop* verscheen. Daarmee logenstraft de schrijfster mijn verwachting in de N.S. van Oct. 1957 uitgesproken, dat zij wel eens een auteur van één boek kon blijken te zijn. Minder om toch nog aan mijn gelijk vast te houden dan om *Balans* te karakteriseren voeg ik er aan toe, dat het geheel als een vervolg en afsluiting van *Totale Uitverkoop* is te beschouwen. Het heeft dezelfde relatie tot de werkelijkheid, de meest directe en de meest eenvoudige van de mens, die het niet langer zwijgen kan. Toch zijn er verschillen, die al in de titel naar voren komen, in het desperate van *Totale Uitverkoop* en in het meerdere evenwicht, dat *Balans* suggereert. Ook dit deel vertelt van de strijd tegen verpaupering, onrecht en bigot vooroordeel van het Brabantse proletariërsgezin en van de grauwe jaren van de grote crisis. De laatste hoofdstukken gaan over het moeizaam verwerven van een 'verzekerd bestaan' voor de afgebeulde moeder en haar volwassen kinderen. Ze zijn met warmte geschreven, maar de ironie van de menselijke gevoeligheid wil, dat ze ons niet zo

treffen als de voorafgaande: de verontwaardiging is een beter inspiratrice dan de kleine voldoening.

De romans van Hofstra en Fabricius hebben bij alle verschillen één ding gemeen: ze zijn het werk van goede vaklui, knappe boekenmakers. Fabricius heeft in de laatste jaren een hele reeks romans geschreven, waarin Indische jeugdherinneringen en Indonesische indrukken verwerkt zijn. De jeugdindrukken zijn wat traditioneel, zodat iedereen met een Indisch verleden ze herkent, maar je vindt er niet meer in terug dan je zelf had meegenomen zoals bij Du Perron of Maria Dermout. De Indonesische indrukken zijn nogal oppervlakkig en soms regelrecht fout: als voorbeeld noem ik alleen maar de voorstelling van de midden-Javaanse kraton als centrum van mokkende oppositie tegen het nieuwe nationalisme, de houding van dat nationalisme tegenover de oude danscultuur of de beschrijving van de verkeersweg tussen Djakarta en Bogor ± 1953 als vol 'bulten en kuilen'. Het probleem van de tussen twee werelden geplaatste zoon van een Javaan en een Hollandse blijft steken in het traditioneel en statisch beeld van 'Oost' en 'West'. Het boek is in 't kort ondanks alle poging tot couleur locale en Indonesische woordjes, die hier nog altijd 'Maleis' genoemd worden, niet *echt*. Fabricius heeft er beter geschreven.

Hofstra komt uit zijn romans naar voren als iemand met een meer brede dan diepe mensenkennis, die met het gemak van een man van de wereld met zijn talrijke figuren omgaat. Als een goed regisseur spint hij ze in in een ontwikkeling, waarin ze allen de rol vervullen, die hij hun heeft toegedacht. In het grote en gerieflijke huis van een sceptisch erudiet-vrijgezel woont sinds jaren een bevriende katholieke vriendweduwnaar met zijn opgroeiende kinderen in, schijnbaar in volmaakte harmonie. Maar door een reeks van gebeurtenissen wordt 'oom Jont' er zich van bewust, dat al deze 'engelen van mensen' ingekapseld in hun eigen belangen in hem niet veel meer zien dan de beheerder van zijn gastvrij huis en daarmee wordt een breuk onvermijdelijk. Het lijkt niet aan de weerbarstigheid van Hofstra's sujetten te liggen, dat één lijn in zijn intrige een weifelend beloop krijgt: in dialogen en zelfbespiegelingen van de ik-figuur, in de verschijning van 'juffrouw Eva' zijn aanduidingen, maar niet meer dan dat, dat de scepticus in zijn botsing met de gewoonte-gelovigen juist tot een doorleefd geloof komt.

En dan breekt het af met een paar zinnetjes, die nog alle kanten uit kunnen:

— God, zei ik hardop, hoe moet dat nu? Lieve God, hoe moet dat nu? Ik geloof dat ik bad.

Durfde Hofstra het met een authentieke bekering niet aan of moeten we daar toch maar aan geloven? Maar dat is het juist: wij geloven niet helemaal in dit boek, omdat het niet 'gefunden' maar 'erfunden' is. Een knap stuk werk en zeker met veel meer toewijding geschreven dan de laatste routineroman van Fabricius en toch niet overrompelend *echt.*

Adriaan van der Veen: *De Man met de zilveren Hoed.* Amsterdam, N.V. Em. Querido's Uitgev. Mij., 1957.

Een bundel verhalen, die als deze een twintigtal jaren van het leven van de auteur omspant, verlokt tot speculaties omtrent ontwikkeling en invloeden, een kaartenhuisspelletje, dat door één gegeven uit de realiteit omver geblazen kan worden, maar niettemin verleidelijk. Te meer waar het hier om verhalen gaat, die in drie werelden ontstaan zijn: een vooroorlogse, een Amerikaanse en een na-oorlogse weer in Nederland, maar met een cosmopolitischer inslag. Maar om mijn kaartenhuis zo zuiver mogelijk te bouwen, zou ik meer gegevens moeten hebben dan de 'verantwoording' achter in de bundel biedt. De oudste verhalen zijn gemakkelijk te herkennen, ze hebben al de bekoring van een jeugdig, doorbrekend schrijverschap, dat zijn treffendste formuleringen schijnt te vinden in het overwinnen van een zekere innerlijke weerstand, een bedwongen gevoeligheid. De Amerikaanse periode maakt de indruk verruimend maar ook wat egaliserend te werken; de nieuwe wereld blijkt in hoofdzaak die vrij beperkte van het boeken schrijvende journalisme te zijn, dat een al te ruime plaats in de moderne literatuur inneemt en overal dezelfde trekken vertoont van een wat landerig naar een alcoholisch irrationalisme neigend intellect. Het cosmopolitisme of schijncosmopolitisme van deze wereld brengt mee, dat er lang niet zo'n scherpe scheiding loopt tussen Van der Veen's Amerikaanse en tweede Hollandse periode als tussen de eerste Hollandse en de Amerikaanse. Wat mij nu bij mijn kaartenspel het meest intrigeert is de vraag: waar staat in deze reeks *Het Wilde Feest,* dat ik nog altijd voor het hoogtepunt in Van der Veen's oeuvre houd en waarin ik daarom zo graag het ogenblik zou willen ontmoeten, waarop hij de ontwortelende schokken van het leven in de vreemde te boven is gekomen in een bezinning, waarin al de warmte

van de toon, waarmee hij begon, is weergekeerd. Die warmte, een soort ingehouden mededogen, schuw in het besef van zijn onmacht, beheerst ook de stemming van het titelverhaal: *De Man met de zilveren Hoed* over een jonge vrouw, die door een emotionele schok in haar prille jeugd in een labiele geestestoestand geraakt, zich telkens iets verder over de rand van de waanzin heen buigt. Jammer dat de schrijver hier, ter wille van het verhullen der eigen directe gevoelens moeten we aannemen, voor zijn verhaal de wat gewrongen vorm koos van een relaas door de al te normale schoonmoeder, waardoor het a.h.w. met een te grof raster is afgedrukt.

H. Furstner

EEN ERETEKEN VOOR BERT BRECHT

Keinen verderben zu lassen, auch nicht sich selber,
Jeden mit Glück zu erfüllen, auch sich, das ist gut.

Het midden van de augustusmaand 1956 bracht ons de schokkende mare van de dood van de Duitse dichter Bertolt Brecht. In deze tijd van verscheurdheid en haast ondragelijke antithesen moge wel de gelukkige omstandigheid vermeld worden, dat zijn overlijden geen aanleiding gegeven heeft, de tegenstellingen tussen Oost en West demonstratief te accentueren. Want door het heengaan van deze grote kunstenaar heeft met geheel Duitsland, onze totale Westerse beschaving een onherstelbaar verlies geleden.

De waarachtigheid van Brechts dichterschap blijkt wel uit het feit dat hij, zowel in Oost- als in West-Duitsland, ondanks zijn onmiskenbare communistische sympathieën, als Duits kunstenaar geaccepteerd en geëerd wordt. De intensieve samenwerking van de Suhrkamp-Verlag te Frankfurt met de Aufbau-Verlag te Berlijn is ten deze even sprekend als verheugend. Want Brecht heeft zich, ondanks lange jaren in ballingschap, gedurende welke hij in Praag, Wenen, Frankrijk, Zweden, Finland, Moskou, Santa Monica en Californië vertoefde, altijd met Duitsland verbonden gevoeld:

Schlage keinen Nagel in die Wand
Wirf den Rock auf den Stuhl,
Warum vorsorgen für vier Tage?
Du kehrst morgen zurück.

Men eert Brecht waarschijnlijk het meeste, door zijn liefde voor de vrijheid en zijn zin voor onafhankelijkheid in de eerste plaats te releveren. Nimmer is hij lid van de communistische partij geweest, in Amerika heeft hij voor het comité tot onderzoek naar anti-Amerikaanse activiteit verklaard, dat hij eenvoudig vrij wilde zijn evenals zijn medemensen, en in Dresden verscheen hij op een receptie van de communistische partij te zijner ere in trui met hoge boord en weigerde hij het woord te voeren.

Dit alles neemt niet weg, dat Brecht uiterst links gericht was en

dat hij, strijdbaar mens als hij was, zich fel en niets ontziend gekeerd heeft tegen de bourgeoisie, tegen burgerlijke dictatuur en domme discipline, tegen de traditionele vormen van de Europese maatschappij in het algemeen, tegen elke vorm van oorlog. Hij getuigde tegen ellende, honger, werkloosheid, tegen alle leugen en bedrog.

Deze houding vindt haar neerslag in zijn toneelwerk, de artistieke vorm waarin Brecht zich het meest en voor zijn streven doelmatigst heeft geuit. Het was hem onmogelijk zich uit te drukken volgens de regels, die in onze maatschappij nu eenmaal gevestigd en in ere zijn. In de traditionele bouw van het drama zag hij slechts het produkt van een cultuur, die volgens hem bestreden moest worden. Brecht wil tot de arbeidende klasse spreken en de passende vorm daarvoor ziet hij in de „balladen", die vaak een wezenlijk element van zijn toneelstukken uitmaken, en in het „episch toneel".

Voor hem is het toneel geen handeling en ontknoping, geen karakteruitbeelding, maar vertelling, waarbij de schouwburgbezoeker niet tot toeschouwen en medeleven wordt genodigd, doch gedwongen wordt positie te kiezen. Brecht wilde geen stemmingskunst, maar hij wilde de mensen helpen te leren denken. Hij appelleerde niet aan hun instinct, niet aan hun onderbewuste, doch aan hun verstand en aan hun bewustzijn. Bij Brecht heeft het verstand zijn artistieke uiting gevonden. Hij was het tegendeel van een romanticus, hij beschouwde het als zijn taak voorlichting te geven, te verduidelijken wat nevelig en ondoorzichtbaar was, de problemen helder en zuiver te stellen. Hij hield van de scherpe contouren, van het concrete en pregnante. Hij was een realist, die de werkelijkheid niet door verfraaiingen vervalste, noch haar fotografisch wenste te weerspiegelen, doch die het wezenlijke destilleerde en weergaf.

Deze scherpe dialecticus, deze rasante denker, deze satirische marxist en uiterst begaafde schrijver van toneelstukken, verdient onze belangstelling in hoge mate en het is dan ook zeer verheugend, dat de redactie en de uitgever (Rütten & Loening te Berlijn) van *Sinn und Form,* welk tijdschrift onder auspiciën van de Deutsche Akademie der Künste verschijnt, het besluit genomen hebben een Sonderheft Bertolt Brecht te laten verschijnen. Het is het tweede, het eerste verscheen in 1949 en bevatte o.a. *Kleines Organon für das Theater, Der Kaukasische Kreidekreis* en het tweede boek van *Die Geschäfte des Herrn Julius Cäsar.* Verder bijdragen van Herbert Ihering, Hans Mayer, Ernst Niekisch en een proeve ener bibliografie van Gerhard Nellhaus.

Het tweede Sonderheft[1]) is van een indrukwekkende omvang (628 blz.), een waar ereteken voor deze uitzonderlijke figuur. Het is moeilijk uit de veelheid der publikaties de belangrijkste te noemen. Zeer zeker komt daarvoor in aanmerking Brechts in 1941 in Finland geschreven toneelstuk in verzen *Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui,* waarin de schrijver poogt de opkomst van Hitler duidelijk te maken, door middel van een parallel met een gangstermilieu. Het is een typisch Brecht-stuk in grote stijl, meedogenloos hard en navrant („Eine Orgel spielt Chopins Trauermarsch als Tanzmusik"), dat de gebeurtenissen voor de overname van de macht door Hitler in onaangename, maar juiste herinnering terugroept.

De tweede grote prestatie uit dit nummer acht ik de Bertolt Brecht-bibliografie van Walter Nubel (New York), die een voortreffelijk overzicht van de werken van en over de schrijver heeft samengesteld. De liefde en akribie, waarmede deze enorme arbeid (963 nummers!) verricht is, laat zich niet weergeven. De Brecht-liefhebber kan niet anders doen dan er dankbaar de vruchten van plukken.

Tussen deze beide publikaties staan enkele kleinere, nog ongepubliceerde artikelen en notities van Brecht, zoals *Gedichte aus dem Nachlass,* de *Vier Psalmen,* die in het midden der dertiger jaren geschreven zijn en die zeer sterk aan expressionistische verzen herinneren, het eerste hoofdstuk van *Flüchtlingsgespräche* (± 1940) met bittere beschouwingen over het paspoort, „der edelste Teil von einem Menschen", *Augsburger Theaterkritiken,* die ons de scherpzinnige criticus van 1919/1920 doen zien, het derde boek van *Die Geschäfte des Herrn Julius Cäsar,* waarvan de volledige boek-uitgave wordt voorbereid.

Daarnaast vinden wij een groot aantal artikelen over Brecht, waarvan sommigen van een meer dan voortreffelijk gehalte. Ik noem U: *Das Einfache, das schwer zu machen ist,* notities bij Brechts lyriek van Ernst Fischer; Ernest Borneman, *Ein Epitaph für Bertolt Brecht;* Paolo Chiarini met een uitstekende studie *Lessing und Brecht;* Andrzej Wirth, *Über die stereometrische Struktur der Brechtschen Stücke,* welke structuur een synthese tussen tendens en zelfstandig denken mogelijk maakt. Verder treffen wij kortere of langere herinneringen aan en enkele *Stimmen der deutschen Bühne zum Tode Bertolt Brechts,* alsmede de stemmen uit de praktijk: *Dreizehn Bühnentechniker erzählen.*

[1]) *Sinn und Form. Beiträge zur Literatur. Zweites Sonderheft Bertolt Brecht.* 9. Jahr. 1957. 1. 2. 3. Heft. Berlin, Rütten & Loening.

Jammer is, dat niet bij elk opstel over Brecht aangegeven is, wanneer het geschreven of gepubliceerd is.

Sinn und Form heeft met dit gedegen Brecht-nummer in belangrijke mate bijgedragen tot meer begrip voor Brecht en zijn — ten dele zo sterk experimenteel — oeuvre. Brecht was een vernieuwer en de toekomst zal leren, in hoeverre zijn stijl — bijzonderlijk in het theater — van blijvende invloed zal zijn, en of het waar is dat hij, zoals Lion Feuchtwanger zegt, „die ersten Gedichte und die ersten Stücke des Dritten Jahrtausends" schreef. Maar zijn uitzonderlijke en aparte plaats in de literatuurgeschiedenis vindt men in dit nummer op veelzijdige wijze beschreven en met liefde toegelicht. Zonder de inhoud van het *Sonderheft Bertolt Brecht 1957* zal niemand in de toekomst een studie over deze markante figuur kunnen schrijven.

KORT BESTEK

Wonderen en demonen

In het zomernummer van dit blad schreef ik een kort bestek: *„Het Chinese communisme als wereldcommunisme".* Het was nog een reactie op Wertheims „Bloemen en distels uit het aardse rijk" in het aprilnummer, althans de uitdrukking van mijn mening in een boeiend gesprek dat naar aanleiding van Wertheims artikel in onze redactie was gevoerd. Een gesprek over de vraag: is het communisme, dat als „leer" overigens door geen der redactieleden wordt aanvaard, misschien toch een plaatselijk acceptabele „praktijk" voor de verheffing van een lijdende bevolking uit grote materiële nood? De in het hierna volgende misschien belangstellende moge ik aanraden vooraf genoemd „kort bestek" en de reactie daarop van Jan Romein te lezen of over te lezen.

Romein stelt dat de grond van wat ik schreef is: „mijn angst voor het communisme" en hij polemiseert om mij van mijn angst te bevrijden, waarbij hij mij onder meer opwekt met de verklaring dat wij niet in demonen moeten geloven. Voor de vriendelijkheid, die op haar beurt dus de grond van Romeins polemiek is, ben ik dankbaar, voor de polemiek zelf niet, omdat ik er niets mee kan beginnen.

Er zijn inderdaad lieden die, door de angst voor het communisme bevangen, de gebeurtenissen om hen heen niet meer goed kunnen waarnemen en verklaren, maar ik dacht dat „De Nieuwe Stem" deze fatale geconcentreerdheid op één gevaar juist wilde bestrijden; doe ik daar niet van nummer tot nummer aan mee? Ik geloof dat ik zelf aan deze focus niet zeer lijd. Ik ben evenmin „bang" voor het communisme als voor enige andere zaken waar ik tegen ben. Ik geloof met name niet, dat de communisten een nieuwe wereldoorlog willen om de wereld communistisch te maken; ik geloof aan de andere kant, dat Dulles en geestverwanten wèl een nieuwe wereldoorlog zullen verkiezen boven de kans dat de wereld communistisch wordt en ik meen dat de communistische wereld dezelfde instelling aan Dulles en consorten toeschrijft. Als dus de vrede, om het eenvoudig voor te stellen, aan een kabel hangt die gevlochten is uit de twee draden Dulles en Chroesjtjov, dan is de toestand hachelijk genoeg. De ene draad is namelijk zeer breekbaar: Dulles, die een nieuwe oorlog zal verkiezen boven de kans dat de communisten de wereld veroveren, zal die kans op een gegeven ogenblik verkeerd taxeren. De andere draad is niet sterker. Zijn koude

vijand, die weet dat Dulles deze verkeerde taxatie elk gevaarlijk ogenblik maken kan en die tijdig, zo mogelijk liever nog net vóórtijdig, zal willen pareren, kan daarbij op een fataal ogenblik ten onrechte menen dat Dulles op het punt staat zijn verkeerde taxatie te doen... Naar mijn, overigens wel niemand in verbazing brengende, mening, kan er dus elk ogenblik oorlog komen.

Voor die oorlog ben ik wel bang. Het is echter een ongeoorloofde vereenvoudiging, mij te verwijten dat ik bang ben òf voor Croesjtsjov òf voor Dulles. Als ik bang ben, dan ben ik het voor allebei. Ik kijk in een algemeen-beduchte nieuwsgierigheid zo goed mogelijk om mij heen en ik schrijf de dingen meestal maar op, die ik meen dat ze aan anderen ontgaan. Noch uit angst, noch om de wereld beter te maken; wel omdat ik behoefte heb mij te verzetten tegen de dictatuur van de ex-communisten, die van mij eisen dat ik slechts naar één kant bang ben. Dat verzet tegen (in dit geval bovendien verschrikkelijk onbetrouwbare) dwingelanden, lasteraars en broodrovers is een actueel stuk van de vrijheid, die ik mij totterdood hoop te blijven behouden.

Mijn angst zou volgens Romein alleen op „verkeerd inzicht" berusten, maar veel erger zou iets anders zijn: mijn verkeerde gevoel. „Als iemand zegt dat hij zich voor de Aziatische armoede niet interesseert".. die hooghartige schoft zou ik zijn. Mijn ongevoeligheid zou drie aan het licht komende onkunden tot gronden hebben, waarvan mij althans de eerste twee ook zouden mogen worden verweten (zie R.'s voorlaatste alinea). Ik grijp in de grootst mogelijke spanning naar mijn eigen regels en vind dit: „Het Chinese applaus op de moord in Budapest, de Chinese aggressiviteit jegens de zich communistisch noemende protestanten tegen deze moord in Zuid-Slavië, legt ons de noodzaak op slechts op de wereldcommunistische betekenis van het communisme in China en Indonesië te letten en ontneemt ons de belangstelling voor alle facetten van economische en sociale behaalde of beoogde progressie aldaar."

Naar mijn mening is hier te verstaan, al geeft de wijze van uitdrukken de polemist misschien een kans voor een aanval, dat economische en sociale progressie door het communisme veroverd, voor mij geen waarde hebben. Dat geen enkel „goed" een dictatuur waard is; een standpunt dat ik al van mijn prille jeugd af huldig en op mijn manier verkondig. Het is onwaar, dat ik gezegd zou hebben dat ik mij voor de Aziatische armoede niet interesseer.

Ik acht mij formeel nu wel vrijgesproken van Romeins klacht, maar

deze kwestie verdraagt niet een slechts formele ontknoping. Laten wij de vraag maar aandurven of de materiële nood van de Aziaten mij *inderdaad* interesseert of niet. Na zelfonderzoek moet ik dan zeggen, dat de tegenwoordige materiële nood van bijvoorbeeld de Indonesische volken mij niet koud laat. Als ik moet toegeven dat hij mij ook niet elke nacht wakker houdt, mag ik wel een verontschuldiging aanvoeren: er is zovéél ellende op de wereld, ook andere dan materiële, en ik heb zelf ook nog een paar zorgen. Ach, schei uit, ik wil ook wel es lekker slapen. Maar als men geloven wil dat de nood van de Indonesiërs mij niet Siberisch naat, dan wil ik wel graag opnieuw waarschuwen dat niet elk gepresenteerd middel om die nood op te heffen mij aanvaardbaar lijkt. Hatta schrijft in augustus 1958 in een Indonesisch weekblad, dat zijn land economisch naar een totaal bankroet drijft en dat de armoede met de dag groter wordt. Laten wij aannemen dat de Indonesische Archipel, als hij nog Nederlands koloniaal gebied was geweest, *niet* naar het bankroet dreef en de bevolking *niet* met de dag groter armoede leed; zou dat de gevolgtrekking rechtvaardigen dat Indonesië dus maar beter een Nederlandse kolonie zou zijn? Geenszins. Koloniale overheersing is geen aanvaardbaar middel tegen armoede zegt uw ongevoelige ignorant, en een communistische dictatuur is het ook niet.

China is nòg wat verder van mijn bed. Toch mag ik zeggen dat berichten over hongersnood aldaar mij zeker wel plachten te drukken; op dezelfde manier waarop berichten over massa-executies dat doen. Zoals de verovering van Tibeth door de rode Chinezen mij ongeveer even sterk verontwaardigt als de bezetting van Chinees grondgebied indertijd door Japan. Het is dezelfde soort interesse, zorg, beduchtheid — maar wat heb ik er ooit aan kunnen doen?

Nu las ik in hetzelfde nummer van „De Nieuwe Stem" waar ik onze korte bestekken in vond, een artikel van Kwee Swan Siat, geheten: „Een Chinees wereldwonder". Zelden heb ik mij in een polemiek zo ondersteund gevoeld als door dit artikel. Het eindigt met de volgende regels: *„China's boeren zijn bezig een wereldwonder te verrichten. Wonderen van die omvang kan men alleen opbrengen onder strenge druk. De Chinese Muur werd beschouwd als een wereldwonder. Dit wereldwonder werd begonnen onder de dictatuur van de Eerste Gele Keizer in de 3e eeuw voor Christus. De tijden zijn iets veranderd. Het nieuwe Chinese wereldwonder komt tot stand onder de dictatuur van het proletariaat."*

Had ik mijn korte bestek „Het Chinese communisme als wereld-

communisme", dat Romeins polemiek uitlokte, niet al geschreven, ik had het moeten schrijven naar aanleiding van deze regels. Ik zou het volgende geschreven hebben:

Ik geloof niet in wereldwonderen, kijk maar naar die Muur. Waar is hij gebleven, wat zijn de ruïnes ervan anders dan een rariteit? Ik geloof wel in demonen, kijk maar naar die Eerste Gele Keizer. Lin Yutang schrijft van hem[1]: „That the First Emperor was the cruelest of tyrants, the conscription of men to build the Great Wall is ample testimony" en „The whole story of this prototype of Hitler would make a fine drama, if handled with O'Neill's brooding sense of mystic terror and of the tragic." Van het ongelukkige volk dat dit wereldwonder moest verrichten zei 2000 jaar geleden Tung Chung-shu: „They were burdened by avaricous and oppressive officials, and the executions increased in an arbitrary manner."[2] En Elisabeth *Seeger*[3]: „Als gij een zoon hebt, dood hem", riepen de mensen uit, „als gij een dochter hebt, verdrink haar! Ziet gij aan de voet van die Grote Muur de stapels lijken niet waarop zij is gebouwd?""

Het laatste verwijt dat Romein mij maakt is, dat ik concludeer tot een *nulla communio* (met het communisme). Ik heb dit niet geschreven en handel daar trouwens ook allerminst naar, ik heb van mijn kant „het gesprek" nooit afgebroken. Ch.

In dubiis abstine

Zoals men weet, heeft de Deense regering — het was in de tweede helft van augustus — het voorgenomen bezoek van de 'Skate', een van de 'a-subs' of door kernenergie voortbewogen duikboten die Amerika rijk is, afgezegd.

De overwegingen, die hiertoe geleid hebben waren, volgens de Deense premier mede van politieke aard, maar toch vooral ingegeven door het gevaar van de nabijheid van een kernreactor.

De uitspraken van deskundigen over dat gevaar zijn opvallend verschillend, gelijk we konden verwachten, nadat de conferentie van de topdeskundigen in Genève nog weer eens heeft vastgelegd, dat er over de grenzen van dit gevaar eigenlijk nog geen deskundigheid bestaat. De gevraagde Deense experts — waaronder niemand minder dan de grote Niels Bohr — hielden het voor gevaarlijk, Amerikaanse

[1] *The Vigil of a nation,* The John Day Company, New York 1944, blz. 96.
[2] Bij BODDE, *China's first unifier,* Brill, Leiden, 1938, blz. 173.
[3] *China,* Querido, Amsterdam 1950, in de vert. van Alfred Kossman, blz.

verklaarden, ongevraagd, dat het niet gevaarlijk was, Franse noemden het oordeel van de Denen 'absurd', maar het advies van de Engelsen helde weer meer naar dat van de Denen over. Op grond daarvan mag een andere atoomduikboot, de om zijn tocht onder het Poolijs befaamde 'Nautilus' wel in het schaars bevolkte Portland binnen varen, maar niet in Londen.

Wanneer men daarover mensen uit zijn omgeving vraagt dan geven de meesten ten antwoord: hoe zouden wij een oordeel hebben als onder deskundigen nog zoveel verschil van mening bestaat?

Dat antwoord getuigt òf van onvooringenomenheid òf van onverschilligheid. Maar onverschilligheid komt in een zo belangrijk vraagstuk niet te pas en met onvooringenomenheid alléén komt men er ook niet uit.

De *ware* onvooringenomenheid komt hier niet tot een onthoudingsoordeel, maar tot erkenning van het gevaar. Immers wanneer van twee experts de één iets gevaarlijk en de ander het ongevaarlijk noemt is er geen zekerheid dat het ongevaarlijk is, maar wel de mogelijkheid dat het gevaarlijk is. En dan past alleen de regel 'in dubiis abstine' — bij twijfel onthoudt u, d.w.z. in dit geval, niet van een oordeel, maar van atoombedrijvigheid.

Maar men kan nog verder gaan en vragen, welke van beide uitspraken heeft de meeste kans de waarheid te benaderen, zij die het ongevaarlijk of zij die het gevaarlijk acht? Ook daarop weer kan het antwoord voor de *ware* onvooringenomenheid niet anders luiden dan: zij die het gevaarlijk acht.

Om tot dit besluit te komen, behoeft men immers niets anders te doen dan de hoofdwet van de historische kritiek toe te passen en dus zich af te vragen: welke van beide experts-groepen het meest onbevangen tegenover het vraagstuk zal staan? Het antwoord daarop kan weer niet anders luiden dan: zij die het gevaarlijk acht, want die kan, als zij al een bij-motief heeft, geen ander betoog laten gelden dan het *algemene* van het volksbelang, terwijl zij die het ongevaarlijk achten, als zij al bij-motieven hebben, een *bijzonder* belang laten gelden, in dit geval dat van de Amerikaanse regering. En het is bekend dat bijzondere belangen met meer ijver gediend plegen te worden dan dat van het algemeen, omdat men van het laatste in de regel niet beter pleegt te worden en van het eerste nog wel eens.

Zo geldt in deze enquête zelfs voor hem die een atoom niet van een kernreactor kan onderscheiden, het 'geen oordeel' niet, maar moet

ieder door een simpele redenering tot de slotsom komen dat de nabijheid van een kernreactor vooralsnog als min of meer gevaarlijk is te beschouwen.

Hier moet men het Bijbelwoord omkeren: veroordeelt wel, opdat gij niet veroordeeld worde. J. R.

Het marxisme in Frankrijk

Van de zomer heeft er een door de 'Foyer Culturel International' georganiseerde conferentie — een décade, zoals men het daar noemt — plaats gehad in Cerisy-la-Salle, of liever in een zeventiende eeuws kasteel bij dat Normandische dorpje dat ongeveer tussen St.-Lô en Coutance ligt.

Daar waren een vijftigtal historici, historiologen en sociologen, onder wie een aantal terecht als belangrijk gelden: Toynbee uit Engeland, Owen Lattimore uit Amerika, Kowalowski uit Polen, Raymond Aron, pater Fessart en pater Daniélou, Marrou en Lucien Goldmann uit Frankrijk, de laatste de schrijver van dat bijzonder indringende boek over Pascal en Racine, 'Le dieu caché', geheten.

Maar over die conferentie zelf, die 'L'histoire et son interprétation' tot onderwerp had, wil ik het hier niet hebben. Ik noemde de namen slechts om aan te tonen dat het hier niet om de eersten de besten ging. Wie er zich voor interesseert kan een verslag vinden — het enige dat mij tot dusver onder ogen gekomen is — in de 'Neue Zürcher' van 8 augustus, ochtend- en avondblad.

Waar het hier op aankwam is het voor een Nederlander zo opvallend en voor een Nederlander die het een en ander van Marx geleerd heeft ook zo verheugende verschijnsel, dat niet alleen de discussies zich bijna bij elke voordracht om het marxisme bewogen, of althans dit daarin betrokken werd, maar dat ook het overgrote aantal der deelnemers, zij het uiteraard in verschillende mate, blijk gaven van vertrouwdheid met het marxisme. Dat gold ook voor hen die het afwezen, hetgeen, gelijk bekend, met anti-marxisten niet altijd het geval pleegt te zijn — evenmin trouwens als met de weinigen ten onzent die zich wel zo noemen.

Zou het, ging mij meer dan eens door het hoofd als ik naar die sprekers en debateerders zat te luisteren, zou het nog ooit eens tot Nederland doordringen, dat de Nederlandse intelligentsia met haar conformisme dat zij sinds '46 zo ijverig beoefent en waartegen dit tijdschrift zich sinds datzelfde jaartal zo tevergeefs heeft gericht, zou

het nog ooit tot die Nederlandse intellectuelen doordringen, dat zij hard bezig zijn, achterop te raken? Achterop te raken door die domste van alle ondeugden, de zelfgenoegzaamheid, die in haar betweterij geen werkelijke problemen meer wil zien en geen enkel probleem meer werkelijk aanpakt? Politiek niet (Nieuw-Guinea!), sociaal niet (de woningnood!) en intellectueel niet. Want terwijl men bij ons denkt het marxisme al lang te boven te zijn, bevestigde die jongste Franse ervaring mij opnieuw in de overtuiging, dat wij hier aan die voor de sociale analyse nog altijd scherpste denkmethode nog niet eens toe zijn.

J. R.

EXLIBRIS

Een volledige Griekse en Latijnse literatuurgeschiedenis op zak, het zou ons enkele jaren geleden nog ongeloofwaardig voorgekomen zijn, of ge moest denken aan de kleine boekjes, vanouds welbekend, van de Duitse Sammlung-Göschen. In twee licht in de hand liggende delen, en als licht verteerbare lectuur geschreven, biedt DR. J. VAN IJZEREN ons in de nieuwe Prisma-reeks zijn doorwrochte *Geschiedenis der klassieke literatuur.* Deze tijd heeft ons onder zovele vernieuwingen ook een gelukkige uitbreiding van het vakantierecht en van haar mogelijkheden gebracht, en tot de perfectionneringen van die vakantiemogelijkheden mag men het gemakkelijk op reis medeneembare boek rekenen; naast de vroegere lichte reislectuur is het ernstige en belangrijke boek in licht-gewichtuitvoering gekomen. Het betekent niet alleen voor de vakantieperiode maar voor het gehele jaar een keer in de wereld van het boek, dat men anders kan hanteren dan vroeger voor altijd en onveranderlijk het geval leek te zijn. Het betekent een omwenteling in prijs en vorm en gewicht, in de dubbele betekenis van het woord kan men met weinig op zak een boek van belang meenemen, hetzij Busken Huet of Fruin, straks Huizinga en Romein, nu reeds dit even leerrijk als boeiend overzicht van de letterkunde der Oudheid.

Dr. van IJzeren bezit het optimisme dat een jongere de oudere moet benijden. Zijn boek, resultaat van een leven van studie en de onmiddellijke vrucht van zijn ambtsrust, is voortgekomen uit het vertrouwen, dat de klassieke Oudheid niet alleen nog steeds als levende kracht onder ons werkzaam is maar nog steeds in kracht toeneemt. Want, vraagt hij, „gelooft men soms, dat (vroeger) een vereniging als het Nederlands Klassiek Verbond denkbaar was of een tijdschrift als Hermeneus of een vertaling-serie als de Klassieke Galerij?" De Engelsman zou hier een 'hear, hear' laten horen. Een overtuiging als die van de schrijver is nodig op een ogenblik dat de regering voor de verdere toekomst het onderwijs in het Grieks wil inkrimpen. Dit boek vermeldt zeer talrijke publicaties, van vertaling of beschrijving uit de klassieke Oudheid, van welke men zich kan afvragen, of de kans erop, d.i. op de capaciteit om zulke publicaties voort te brengen, gelijk zal kunnen blijven in ons land, als men niet voortgaat de kennis van de Oudheid met gelijke intensiteit als tot nog toe ingang te doen blijven vinden. Zij is toch de andere zuil, om in een andere betekenis ook eens van zuilen te spreken, van onze westers-christelijke beschaving! En zouden kansen op even voortreffelijke publicaties als Engelmans recente literaire meesterwerkje over Griekenland Tweemaal Apollo en de cultureel zeerwaardevolle Gids voor Griekenland van mr. Henrik Scholte even goed mogelijk blijven bij een verminderende mate van klassieke vorming?

Dr. Van IJzeren wil er met zijn boek toe bijdragen om alles in het werk te stellen, teneinde de uitstraling van de kennis der klassieke kultuur in stand te houden en uit te breiden. Hij denkt daarbij ook aan de niet klassiek geschoolde, binnen wiens bereik hij de kennis der klassieke letteren wil brengen met de bestaande middelen van vertaling, waarvan *hij*

in rijke mate opgave doet. De vakman, verklaart hij, mag zich niet tot het onderwijs beperken: „hij behoort tevens evenzeer steun te geven aan de velen, die, de gelegenheid missende tot ernstige taalkundige voorbereiding, toch gaarne met de Oudheid in kennis willen komen, als aan de niet minder talrijken, die de oude relatie van hun schooljaren willen doen opleven". Hoezeer ook deze laatste categorie boven verwachting voor hernieuwde studie van de klassieken te winnen is, bleek overtuigend in het gijzelaarskamp te St.-Michielsgestel, waar de aldaar aanwezige klassici van naam, als Pos en Straat, een groot en geestdriftig gehoor vonden, die met hen opnieuw Homeros en andere klassieken wilden lezen. Dr. Van IJzeren schrijft voor de potentieel zo talrijke belangstellende leken met een aanstekelijke geestdrift en een overtuiging, die alleszins tot overtuigingskracht wordt, daarenboven smakelijk en levendig en boeiend. Zijn werk is inderdaad niet enkel een leerboek maar bovenal een leesboek, en niet alleen een geschiedenis maar ook een gids voor de beschaving der Oudheid. Zijn otium werd verre van een odium, dit blijkt uit de rijke en rijpe vrucht ervan, die in deze vorm aan zovelen geboden wordt.

A. D.

Een reisgids moet al veel meer zijn dan enkel een reisgids om een verdiende plaats in te nemen in een bespreking van culturele uitgaven. Dit nu is met de kort geleden verschenen *Gids voor Griekenland* door MR. HENRIK SCHOLTE in twee prachtig uitgevoerde kapitale delen in hoge mate en om meer dan één reden het geval. Het neemt temidden van Allert de Lange's goed bekende Reisgidsen een bijzondere plaats in. Op zichzelf is een reisgids in de Nederlandse taal nog altijd iets bijzonders; vroeger was men daarbij toch altijd op Franse of Duitse uitgaven, Guide bleu of Baedeker aangewezen. De eerste bijzonderheid aan deze Gids voor Griekenland is, dat er tot nog toe geen dergelijk werk in onze taal bestond. De tweede is dat het niet alleen een reisgids is in de ruimtelijke zin van het woord, met zoals gebruikelijk is ook historische overzichten daaraan verbonden, maar dat het werkelijk een gids is door het land en door de tijden, en de liefste wens vervult van iedere ware reiziger, nl. dat het wonder zou gebeuren waardoor men ook in de *tijd* kon reizen. De illusie daarvan schenkt dit boek. Het strekt zijn levendige en kennelijk betrouwbare uitleggingen, zijn in- en toelichtingen niet alleen zo ver uit dat het in tegenstelling tot zovele reisgidsen die naar de schrijver zegt gidsen voor Athene met inbegrip van Griekenland zijn, waarlijk een gids voor Griekenland is met inbegrip van Athene; het voert ons echter ook mee door de historie en verder dan deze waar die in de nevelen boven Olympos en Parnassos in een godenwereld verschemert. Het beschrijft inderdaad met een zeer overzichtelijke indeling evenwijdig land en historie, Griekenland en Hellas, en het is bovendien wat ook in andere talen naar men mag aannemen nog niet bestaat, een 'mythografie in het kader van een geografie'.

De schrijver bezit de bevoegdheid van de kenner, het recht van spreken van de minnaar van Griekenland en van Hellas. Als schrijver plukt hij hier de rijpe vrucht van een jeugdliefde, die op het gymnasium moet zijn begonnen, en die bij een minister

van onderwijs heden ten dage de vraag moest doen rijzen of hij het wel erop zou wagen, de brede, langzame, rustige en vruchtbare scholing in de klassieke kultuur die het gymnasium de jonge mens schenkt, te verkorten of te verminken en daarmee aan toekomstige generaties de kans te ontnemen, of op zijn minst ten zeerste te verkleinen, later zulke vruchten van de oudste kultuurgrond dezer Europese beschaving te zien rijpen. Een boek als dit is aan de ontvankelijkheid der jeugd en aan de rijkdom der klassieke kultuurscholing te danken, die de ontvangers ervan voor het verder leven niet meer loslaten.

De schrijver trok al twintig jaar geleden voor het eerst naar Griekenland. In een oude Baedeker van nu een halve eeuw geleden vond hij achter de mededelingen de zegsman en hij begreep dat deze iemand moest zijn met niet alleen kennis van zaken maar ook met kennis des onderscheids, met oordeel. Zijn omvangrijke en als een roman — de roman van een land — voor de liefhebber zo boeiende beschrijving is opgebouwd uit ervaringen, uit waarneming en uit bewondering. De laatste jaren zijn wij in de Nederlandse taal verrijkt met enkele reisbeschrijvingen van Griekenland die tot onze literatuur zijn gaan behoren, het eveneens uit een ervaring van vele jaren ontstane, uit de worsteling met een vreemde wereld, uit een strijd om liefhebben of niet liefhebben zegevierend geboren getuigenis van Blijstra, Reiziger in Hellas, en het hartveroverend lyrische en elegische brievenboekje van Jan Engelman, Tweemaal Apollo. Daarnaast vinden wij nu als derde, meer dienstbare maar als dienst aan Griekenland even waardevolle, Henrik Scholte's gids.

Blijstra gaat te werk als een door het onderzoek bezeten opgraver, Engelman als een antieke offerdienaar, devoot en geestdriftig, Henrik Scholte als de zorgvuldige verzamelaar en reisgeleider.

Herhaaldelijk ontmoeten zij elkaar. Men wachte zich ervoor, zegt de gids, niet door de aankomst overzee aanvankelijk teleurgesteld te worden door de havenrommeligheid van Piraeus en een onvoordelig zicht op de Akropolis. Scholte brengt de reiziger die zich aan hem toevertrouwt daar wel van af door hem de Akropolis op de gunstigste wijze en de beste tijden te laten naderen, en een dertig bladzijden lang met hem allerzijds over 's werelds rijkste ruïne te dwalen. Blijstra constateert het risico van een verkeerd eerste gezicht zonder omwegen. Engelman legt de hand op onze schouder en fluistert ons de woorden in die voorkomen moeten dat een illusie van vele jaren zou worden verstoord en men niet bereid zou zijn Plutarchus na te zeggen dat de Akropolis is 'van uitgelezen schoonheid en niet na te maken lieflijkheid'.

Scholte helpt ons op drie wijzen tegelijk te reizen. Bij Marathon staan wij bij de 34ste kilometerpaal uit Athene voor het uitzicht op de vlakte waarvan het heet „bergen zien neer op Marathon en Marathon ziet weer neer op de zee". Zo is het nog. Maar van hieruit snelde de loper naar de stad, die er met de laatste adem de tijding van de ongedachte overwinning op de Perzen zou uithijgen, en de afstand die hij aflegde is nog de officiële van wat tot heden de Marathonloop heet. En ten derde roept hij de mythische gestalte van Theseus op die in die slag als halfgod zou hebben meegestreden.

Hij wijst de wandelaar de langza-

merhand door het snelverkeer verslonden wandeling van Olympieion naar Stadion, en doet hem al gaande die wandeling in het *verleden* maken, met Sokrates en Phaedros, waar de eerste Pan aanriep onder de platanen. Maar hier zou ook het graf van Deukalion zijn, de Griekse Noach en stamvader der Hellenen na de zondvloed der Griekse oudheid, in overlevering verwant aan de babylonische en de bijbelse.

Bij de bergen ten noorden van Korinthe wijst hij op de vallei waar het gevleugelde paard Pegasos de Muzenbron met zijn hoef in de Helikon sloeg, en met de mythe der bevleugeling behoort tot de Korinthische mythenkring die van de aan de altijd durende steenlast gebonden Sisyphus, het menselijk tegenstuk der bezieling, het lastpak der nuttig nutteloze plicht, samen met de Prometheusmythe van de geketende ontembare, een beeldentrits van mensenlot, die de lezer doet beseffen aan de rand van een onuitputtelijke schatgroeve der menselijke verbeelding te staan, in een drievoudig landschap, van Griekenland zelf, van zijn historie en van zijn godenwereld. Als de wagenmenner uit het museum van Delphi voert deze gids ons feilloos die wereld binnen.

A. D.

Twee belangrijke herdrukken.

JAN EN ANNIE ROMEIN, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen.* 7de druk, 1956. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij, Amsterdam. Wereldbibliotheek, Amsterdam-Antwerpen.

De *Erflaters* van de Romeins is een boek dat meetelt in de pogingen der historieschrijvers het eigen verleden onder telkens wisselende aspecten te laten herleven. Dit is een eerste voorwaarde voor het begrip van continuïteit van een beschaving in haar onvermijdelijke verandering. Een beschaving die zich van haar continuïteit niet bewust is, vervlakt en verdort, maar pas het verstaan van het proces van haar voortdurende verandering verruimt de blik op het eigen verleden en bevrijdt van de neiging een bepaald verleden te willen conserveren als het enig waardevolle.

Deze studies van leidende figuren uit onze geschiedenis zijn voor de 7de druk stuk voor stuk herzien en aangevuld, maar de opvatting of opzet is gelijk gebleven. Over deze opvatting hebben de auteurs enige toelichting gegeven. Hun marxistisch standpunt, in de eerste druk reeds uiteengezet, wordt in het woord vooraf van de laatste druk nader uitgewerkt als gevolg van de geschiedenis die het woord in twee decenniën heeft doorgemaakt en dit lijkt mij voor het beter verstaan van de zienswijze der auteurs alleen maar bevorderlijk. Want het woord marxistisch is door het Russische communisme voor zich alleen opgeëist, terwijl het in het Westeuropese socialisme compleet is afgedankt, althans bij de grote partijen. Dit heeft het nadeel gehad dat zich aan het woord marxisme een dogmatische betekenis heeft gehecht, terwijl het in wezen een denkwijze, een methodische beginsel is.

De auteurs wensen hun geschiedbeschouwing marxistisch te blijven noemen ondanks de devaluatie die het woord en het begrip naar rechts en de hypertrofie die het naar links hebben ondergaan.

De totale herziening van en de nadere toelichting tot deze reeks biografieën zijn van genoegzaam belang om voor de nieuwe druk nieuwe aan-

dacht te vragen, waarbij nog het volkomen veranderde uiterlijk komt: in plaats van in vier delen verschijnt het boek nu in één deel dundruk. Het voordeel van een vernieuwde uitgave in een handzaam bandje is echter betaald met de prijs van het verlies der illustraties. Overigens verdient deze uitgave alle lof. O. N.

MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA: *De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha.* 4de druk, 1957.

Ook dit boek, voorheen in vier delen verschenen, is door dezelfde combinatie van uitgeefsters Querido en de Wereldbibliotheek in een welverzorgde dundruk op de markt gebracht; ook dit klassieke werk is in de terecht geprezen Nederlandse vertaling en toelichting door C. F. A. van Dam en J. W. F. Werumeus Buning voor de nieuwe druk gewijzigd. De vertalers hebben hun voordeel kunnen doen met een nieuwe monumentale editie te Madrid; verder hebben zij het mes gezet in de inleiding en de aantekeningen bekort.

Voor beide uitgaven kunnen wij slechts hopen dat zij in hun nieuwe uiterlijk een nieuwe generatie van lezers zullen vinden. O. N.

ZO JUIST VERSCHENEN

VERA PANOVA

Het wereldje van Serjozja

Uit het Russisch vertaald door
Nico Scheepmaker

'Eenvoud is het kenmerk van het ware': dit zou men boven dit onopgesmukt verhaal van het jongetje Serjozja kunnen plaatsen. Vera Panova heeft geen moeite gedaan dit kinderleven mooier, romantischer of gevoelvoller te maken dan de werkelijkheid. Zoals Serjozja voor ons oprijst uit dit boek, met zijn ontwakende verlangens, zijn vreugden en teleurstellingen, zijn vragen in zijn pogen de vreemde buitenwereld te begrijpen, zijn activiteit om er zich een plaats te veroveren, zijn vriendschappen en zijn avonturen, zo leven er miljoenen jongetjes over de hele aarde. Dat zijn omgeving die van het moderne Rusland is, in een kleine provincieplaats, is louter toevallig. 't Is een decor, zij het een interessant decor, temidden waarvan zijn leventje zich voltrekt. Nergens valt er de nadruk op: het is Serjozja's natuurlijke milieu. Het verbazingwekkende inlevingsvermogen van de schrijfster heeft haar ervoor behoed van Serjozja een volwassene-in-zakformaat te maken, hij is een echt kind, een mens-in-wording. Voor ieder, die van kinderen houdt, een verrukkelijk boek!

Prijs f 6.50 geb.

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS N.V. — ARNHEM

Zo juist of kort geleden verschenen *nieuwe titels* in de serie

CONTACT-FOTO-POCKETS:

ISRAËL.
Tekst: T. R. Fyvel.
Foto's: Boris Kowadlo

DE ITALIAANSE RIVIÈRA.
Tekst: Marise Ferro.
Foto's: Cas Oorthuys.

GRIEKENLAND (HET VASTELAND).
Tekst: A. den Doolaard.
Foto's: Cas Oorthuys.

Binnenkort zullen verschijnen:

BRUSSEL.
Tekst: Berthe Delépinne
Foto's: Cas Oorthuys.

VENETIË.
Tekst: A. den Doolaard.
Foto's: Cas Oorthuys.

Prijs *f* 3,90

Verkrijgbaar in de boekhandel.

DR H. A. VAN MUNSTER O.F.M.

De filosofische gedachten van de jonge Kierkegaard 1831 - 1841

Met de belangstelling voor de existentiefilosofie is ook die voor Kierkegaard de laatste jaren weer sterk opgeleefd. Uitgaande van Huizinga's uitspraak: 'Niets is voor de geschiedenis ener geestelijke beweging zo veel waard als de persoonlijke vorming van haar dragers te kennen', heeft de schrijver (die ook de "Keuze uit zijn Dagboeken" in de Prisma-Serie verzorgde) een onderzoek ingesteld naar de problemen die Kierkegaard in zijn jeugd bewogen. Hij heeft dit gedaan tegen de achtergrond van zijn leven en milieu.

In het laatste hoofdstuk worden de hoofdgedachten, zoals die uit de analyse van de ontwikkeling naar voren komen, samengevat om aldus door te dringen tot het centrale punt in de filosofische gedachten van de jonge Kierkegaard.

Prijs *f* 8,90 geb.

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS – ARNHEM